

84.2-411.2/6

K 286

Лев Касимб

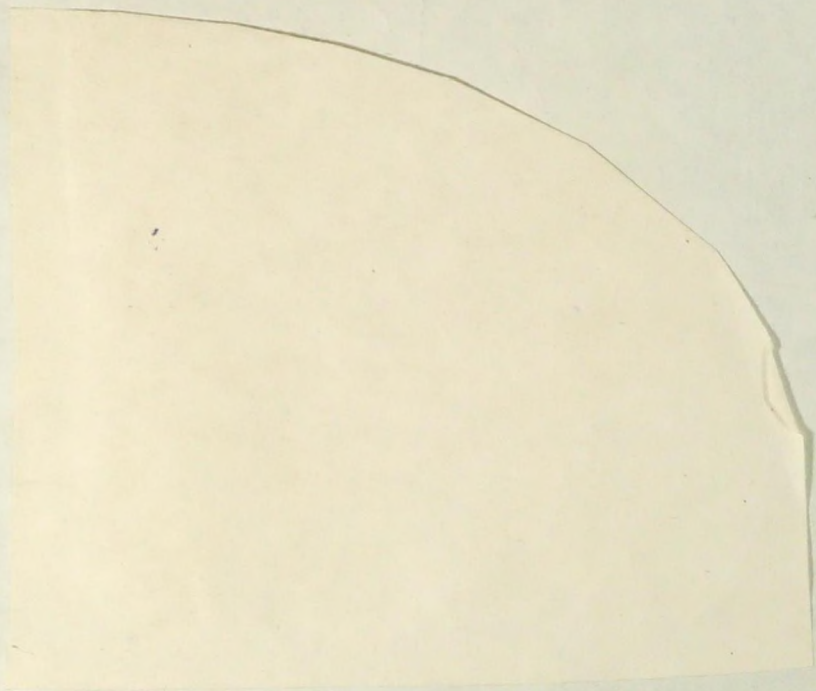

ОТ ТИЙГЕЖИН ЈЕТКЕРЛҮ КОШ

ОБЛНАЦИЗДАТ 1948

~~79629~~ 63693 хр

Горно-Алтайская Областная
БИБЛИОТЕКА

Н 28

ЛЕВ КАССИЛЬ

ОТ ТИЙГЕЖИН ЖЕТКЕРЛҮ КОШ

БАЗА ОНОН ДО ӨСКӨ КУУЧЫНДАР

Горно-Алтайская Областная
* БИБЛИОТЕКА *

Алтай тилге

Е. М. Чапыев ле А. П. Кучняк
кӧчӱргендер

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ ОБЛАСТЫН
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
1948

1936
Инд 59 ини
9 561

84(2-411.2/6-4
K 286

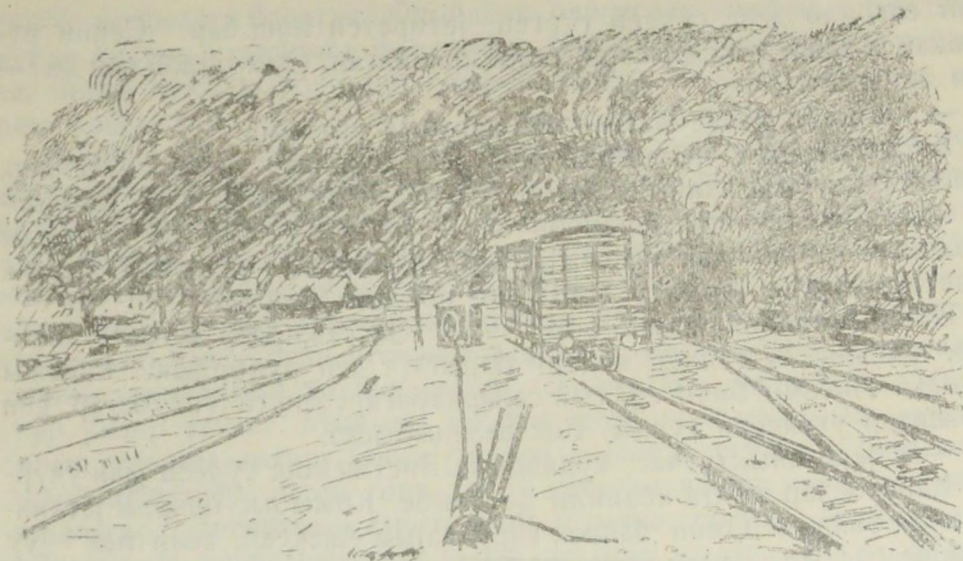
THE MACHINES

ОТЪНТИЖИ
УЕТЕРЪУ КОШ
НАСА ОНОН ДО ОЧЕО КЪДЪРЪДА

СЕРИЯ

5-KAA-OTJK

От тийгежин жеткерлү кош

Je балдар, куучындарга мен жаан ус эмезим. Ого үзери менин үренгеним де тал ортодон төмөн. Грамматиканы коомой билерим. Je керектин аайы башкаланып, слер мени күүнзеп, уткуп турганыгарда, айдайын...

Анайдарда, мындый... Баштапкызынан ла ала куучындайын. Слердин жерди немецтердин олжозынан жайымдадып алары жаныла башталып турарда, мен бойымнын најымла—Лёша Клоковло кожо Москвадан вагон үдешсин деп, жолдын управлениезинен жакылга алдыбыс. Вагондо сүрекей керектү, сүреен жаан учурлу ла сүрекей түрген жетиретен кош бар, деп айдышты.

— Сен, Севастьянов, жолой кош керегинде тын жарлаба. Жажыт-тула дезен божогоны ол. Онон башка кандый бир жаман улуска учуразан вагонунды араай жорыкту вагондорго колбоп ийер. Слер-

дин вагондо десе сүреен түрген жетиретен кош бар. Сенин пүтүкканга албаты комиссары бойы кол салган. Оны ондойдын ба?— деп айдыжат.

— Ондоп турбай база,— мен карузын айттым.

Биске керектү немелерди ончозын бердилер: жаны некейлер, эки мылтык, малахай-бөрүктер, сигнальный фонарьлар, же ошондо өскө керектү немелерди ончозын алдыбыс. Бистин вагонды товарный станциядан пассажирский станцияга жетиреле, ыраак баратан, түрген жорыкту почтовый поездке колбоды.

Экинчи звонок „динь-бом“ этти. Пассажирлер вагонго киргер, үдежип келгендер кедери барыгар, деп рупордын табыжы угулды. Письмо бичигер, тын санаркабагар, бисти ундубагар, деп табыштар угулупла турды. Бис атандыбысла.

— Же жакшылыкту час, кудайбыла! Бистин кош сүреен жаан учурлу. Каруулдаар тушта көзинди де чинбе. Кожыбыс ончозы жеткилбүткүл болзын. Ошон башка, каруу најым Алексей, сени мен жуу ойинин бастыра закондоры зайынча силкиирим,— деп мен бойымнын најымга, Лёша Клоковка айттым.

— Же болор слерге, Афанасий Гурыч, кандый кош болгонун бойымда билерим, слер меге тегинеле артык сөс айтпагар,— деп Алексей айтты.

Озогыда Москвадан слердин жерге бу кирези удабай жедетен. Жетинчи суткада коштор једип келетен. Эмди десе, кезик јерлерди эбирип өдөргө келижет, кошты десе, жуу болуп турган райондорго жетиретен.

Мен фронтко эшелонло жаныс катап жүрген эмезим. Оштүлөр бомбалаарда вагоннын алдында да јаткам, мылтыкла атканына да учурайтам. Же бу жорыктагы керектер башка. Кош десе сүреен јилбилү!

Биске 172—356 номерлү жакшынак товарный вагон берген. Јанар ой—келер јылдын январь айы. Вагонды калганчы катап шиндеп көргөни август айда болгон. Олоры бастыра вагондо бичилген. Вагонсы тормозный тактачакту, сүреен жакшы вагон болгон. Ол тактачакга бис отурганыбыс. Не учурлу кош болуп турганы керегинде јолой куучын болбозын деп, вагонды Москвада пломба печаттап койгон. Алексей ле экү селижип каруулдадыбыс. Ол каруулдаарда мен јылынын отуратам. Мен каруулдаарымда ол ва-

гонго амыраарга баратан. Онойдоло барып жатканыбыс. Бежинчи күнде белтир станцияга жеткенибис. Онон ары десе жакылта аайынча, биске өскө жолго буруур керек болгон. Бистин вагонды айрып койгылады.

Анайда бир час турдыбыс, экинчи час турдыбыс. Бүткүл күннин туркунына сакудыбыс. Экинчи күн туруп жалыбыс, түнейле— бистин вагонды эшелонго колбогоны жок. Станциядагы бастыра начальниктерле чугулдажала, кош аткараачы диспетчердин бойына жеткем. Диспетчер очкалу, картуз бөрүктү, печкезин кызыда от салган, кижичыдабас изү туразында жаказын өрө көдүрүп алган отурат. Онын алдында турган столдын үстүндө рупорун өрө элип салып койгон телефонный трубка жадыры. Толыктагы рупордон жүзүн-жүүр үндөр угулат. Мынызы жолдын телефон-селекторыла куучын барып жатканы эмтир. Онын үндери мынайда угулат: „Диспетчер! Алло, диспетчер! Жетен төрт дробь сегисти ненин учун аткарбай жадырыгар? Диспетчер, санитарный летучка суранат. Аларба, диспетчер?“ Же диспетчер десе укпай отурган чылап, отургыш-креслага кайра жадып алган, күнүрөп рупорго мынайда айдат: „Бутовый таш—үч платформа. Бересклеттин чобразы—он тонна, барар жери Ставрополь. Малдын кылы үч тонна, Краснодарга. Пух ла жум бир тонна четвертьтү. Тере—эки жарым тонна“. Мен бойымнын чазындарымды шылырадып, онын очказынын алдына документтерди элбендедип турдым, ыраагынан печаттарын көргүзөдүм, чикезин кычырага бербей турадым. Ондый чүмеркек, чекпен тынду неме, кандый кош болгонын ондоп болбос болбой, деп сананып турдым.

Жок! Кайдан ондозын... Көрөр дө күүни жок, вагонды эшелонго колбоор до күүни жок, баратан бичикти де бербейт, очередь сакузын деп айдат. Менин Лешкам чыдажып болбоды:

— Уксан бери, бистин кош башка учурлу ла жажытту болгонын билзен! Кейден кандый бир жеткер болзо, бистин вагоннон слер бойыгар да пух ла жум боло береригер.

— Акырап, от тийгежин жеткерлү кош деп, тургузала айдар керек болгон. Андый кошту эки суткага унчуккылабай не туругар. Капшагай барыгар, үчинчи жолдо воинский эшелон белетенип жат, бир частан аткараарым. Начальник кыйышпаза, мен слердин вагонды

тургузарым, — деп диспетчер айтты. Бис экү үчинчи жолго жүгүрдибис.

— Клоков, уксан најым, бистен кандый күйгүр неме таптын сен? — деп мен Алёша Клоковтон сурадым.

Je ол каткырат:

— Унчукпала, Гурыч. Андый бутовый ташты јанысла күйгүр немеле кыймыктадарын. Бойын көрүп турын ийне.

Je јөптөндирип алдыбыс. Бисти эшелоннын куйругына тургусты. Бир частын бажында бистин поездти аткаргылады.

Эмди мындый журук. Бу эшелон фронттын бойына барып јаткан. Јүзүн-јүүр немелер апаргылайт, оны слерге билерге де јарабас, айдып та болбозым. Күйгүр вагонло оморды коркудып та болбозын. Канайып та болбозын! Je, бистин барар јолыбыс станция Синегубовка јаар болгон. Онон јолдордын белтири Степняки, Молибога, Синереченская, Рыжики, Бор-Горелый, Старые Дубы, Казявино, Козодоевка, Чибирки, Гать, једетен станция — слердин город. Фронт дезе мында булгалып калган. Каа-јаа јерлерде согуш болуп турды. Онын учун ајыктанар керек болгон.

Бир күн амыр-энчү јакшы барып јададыбыс. Чындап, бистин үстибисте кандыйла немелер учуп турган. Оморды кем ылгаар! Бомба таштабаган. Бистин де эшелоннын эки тактачагында зениткалар бар болгон — омор до аткылабаган.

Айландыра јаткан јурт јерлерди тын тоногылаган эмтир. Јууктала мында немец болгон. Эдү көдрөзин өртөп, коскорып, јемирип койгон, көрөргө дө ачу... Күйүп калган ээн јер... Јолды да ээн учукла көктөгөндий, јүк арайдан јүрүп отурадыбыс.

Эниргери бис станция Синереченскаяга једип келгенибис. Чай ичип јылынарга, мен кайнаткан сууга баргам. Рейсовый карточкаларга калаш алдым. Јаашту ла салкындү энир болгон. Ойто бойымнын вагоныма клеедеримде јаш ла салкын менин ижимди берген. Чай керегинде сананып брааткам. Вагоннын тактачагына чыгып барзам кандый да бала јалмуур чылап тоолыкка јапшынып калган отуры.

— Бу биске кандый биле кожылган? Клоков, сен нени көрүп отурын? Оскө кижини көрбөй турын ба? Айса военный законнын ээжилерин билбейдин бе?

Кызычак дезе, байла, бир он эки ле јашту болор. Бастыра бойы

ачыган пөтүк чилеп, атрайып калган отурат. Вазадан скрып эткен тонын кайыш курдын ордына кирлү коларткышла курчанып алган. Шалынын алдынан кыскарта кезип койгон чачы көрүнөт. Бойы арык, узак ойдин туркунына јунунбаган ошкош. Көстөри десе кижини кесе кырып тургандый болгон.

— Мени түкү ол поездтен түжүргилеген. Је, таайым, јүкле станция Козодоевкага јетире мен слерле кожо барайын ба?

— Кандый андый Козолуповкалар ла Козодоевкалар! Инструкциины билбейдин бе? Көрсөн кандый немелер табылган, кыймыктанзан... Кыш-кыш! Таарларынды ары кедери эт. Бойы ла келип отурып алган, көрсөн кандый. Спекулянт болбой кайсын. Јаштан ала садыжып үренгилеп алган,—деп мен ого айдып турадым.

— Мен спекулянт эмезим. Бу сухайрыны мен бойымнын улустарыма апарып јадым. Олорды мен эки јыл көрбөдим. Ростовтын ары јанына эјеме јүре бергем, бого десе немецтер кирген. Козодоевкада энем ле Сережа деп карындажым бар,—деп кызычак айдат.

— Сенин куучынынды угар да күүним јок. Түш!

Је бу тужында Клоков мен јаар јууктай базып келип, туура кычырып алала, мынайда айдат:

— Уксан, Гурыч, баргай ары. Онын отурганынан вагоннын бели сынбас, букса күйбес, поезд эшелоннон айрылбас. Кызычак тын шыралаган эмтир.

— Алексей, бу сен канайттын, бир акчага тургадый шүүлте-санаа сенде бар ба? Воинский эшелон, јаан учурлу вагон, бис десе койондор тартып јүрерибис. Көрсөн, отургызып алган, кандый јакшы кижиди!

Кызычак кенетийин бут бажына тура конды. Фуфайказы тизезине јетире, јендерин түрүп алган. Таарларды јардына салып алала, мени арбай берди:

— Слер кандый јаман кижиди! Јүзигер де слердин солјыр, чугулчыгардан улам солјырайып калган болор. Слердин чугулаар да ийт сөккө карылгандый!—деп ол меге айдат.

Јүзүн-јүүр сөстөрлө мени утюктап турат. Кандый јаман кыс!

— Тургузала кедери бар! Сен бойынды кем деп бодоп турын? Сен кем? Сенин баан нуль. Көрсөн, кандый кыйышчаан! Сенен

мен беш катап жаан, жүс катап сагышту, сен десе меге кижй дө айдып болбос сөстөр айдазын.

Жүзин солжыр деп мени жамандаарга да жарабас, билген болзон анайып айдарга уялар да эдин... Алдындагы жууда крушениеден улам андый болуп калган,—деп айттым.

Таарларын жууп алала, баштыгаштарын жардына ажыра салып алала, кенетийин кайра көрөлө, мандайын вагоннын стениезине жаба тудуп алып, бөктү семафордын жанындагы паровоз чылап, огурып ла берди. Онын ыйы бастыра станцияга угулды. Табышты угала бистин вагон жаар улус жуулар болор деп мен коркыдым. Вагоныбысты эшелонго колбон алгандар, змыр-энчү барып жадыбыс, не керектү кош болгонун бир де кижй ажыктап көрбөйт, кудайга баш, унчукпай отур дезем, кайдан токтойтон эди огуруп ла турат. Уни десе өйинен өткүре өткүн: эки кулакка киреле, бажыннын меезин чике ортозына үтүштеп тургандый. Мынын ортозында Алексей, кудайдын уулы, ого болужып, онын адаанын алат:

— Афанасий Гурыч, алдырбас, бир де кижй көрбөс, апаралык.

— Ирод каандарга мени кошпо. Не мени жер карамдап туры деп турын ба? Баргайла. Жагыс мен бир де неме билбезим. Көргилегедий болзо—каарузына сен турарын, сенен суразындар.

Сүгүнген бойынча, кызыкчак мен жаар жүгүрет:

— Кем жок по? Жөпсиндигер бе?—Бойы десе баштыгаштарын жардынан алып таштайт.—Слерге алкыжым жетсин! Жок, слер де кем жок кижй эмтиригер. Озо баштап мен коркый бергем. Кандый жаман кижиге учурадым ийне деп сананып тургам... Ой, таай, слердин адыгар кем?

— Же болор, көп куучындаба... „Таай, таай“ ла деп баштап алган. Сени жеен болзын деп мен кычырбадым.

— Анайдарда, слерди таадак деп адаар ба?

— Кандый таадак мен? Лаптап көрзөн. Менин сагалым бир де эмеш буурайбаган.

— Олордын ады Гурыч, Гурыч,—деп Алексей айтты.

— Фы! Кандый каткымчылу ат эди...

— Мында ненин каткымчылузын таптын сен? Уктап укка, үйеден үйеге адалган, чүми жок орус ат Гурийдөн башталган ийне. Сеге десе каткымчылу!.. Вагоннон сүрип ийер болзом ол тушта кандый каткы болгонун, көрөрим. Айагынды бери бер, мен сеге

чай уруп берейин... Качанда койондор тартып жүрбөдүм, эмди койонок азып жүрөлө биске бойы келди. Ме, ич, ажыр. Карылба, Анчутка, изү чайга быштын!—деп мен айдып отурадым.

— Мен Анчутка эмезим, менин адым Дашутка. Менин өбөкөм Маркелова,—деп ол тарынып айтты.

— Же-же унчукпай ла ич! Дарья-скипидарья, чугулчы самовар. Кандый изү. Кулактарынан буу чыгат.

Дарья изү чайды соодо үрүп, ичип отурат. Онон баштыктары жаар жүгүрүп барала, бир согоночок чыгарып алды, онын жарымын Алексейге берди, жарымыла мени күндүлөди.

— Жигер, таай Гурыч, жигер! Эжемле экү бойыс огородто өскүрүп алганыбыс. Согоно кижинин бастыра суу-кадык болорына тузалу. Оңдо витамин бар. Овы жиген кичи суу-кадык болор. Тузап алзагар, менде тус бар, керек пе? Гурыч, слердин вагондо не барып жат?

Алексей оозын ачаргала турарда, тургузала мен ого кыйгырдым:

— Клоков, оозыңды жап!. Көрзөн кандый! Сүгүнеле ол ло тарыйын кулактарын талбайтып алган. Дарья, сего оны билерге жарабас. Пломбалап койгон, жаан учурлу кош. Мойношпой апарып жатканыбыска алкыш айт. Не ле немени билер керек ого. Кандый тумчугу курч, жилбиркек кызычак!

Рыжик деп станцияга бис тунде једип келдибис. Бистин койоногош менин тере тонымла оронып алган, тактачакта уйуктап жат. Бис једип ле келерибисте паровозтор огырыжа берген, зениткалар чадылдажа берген: тревога. Бистин үстибиске, мен бодозом, он кирелү, је онон ас эмес, самолёттор учуп келген. Карануйда аайлап болбозын, је бодозом, онон ас эмес. От жарыткыш люстраларын тенери жаар јайа тургузып койгондо, онон келип бистерди бомбаларла токтогон. Дашутка ойгоно берген.

— Јүгүр, јүгүр, Даша. Түкү станциянын ары јанындагы суу алгыштын кийининдеги канавага барып жат,—деп мен ого кыйгыралдым.

Је ол мендебейт.

— Меге слерле кожо артык болор. Анда дезе јаныскаан онон тын коркырым.

Андыйда болзо, мен оны канавага сүрүп ийгем. Бойым дезе Лёшала экү вагоннын јанында артып калгам. Не болбос... Кене-

тийин вагон күйе берзе, менин кожымнан бир де неме артпас— эмешле чедирген тийзе, күйе берер. Күйгүр кош.

„Je, жеткер бу туры!“—деп, мен сананадым. Једер јерибиске јууктап келген болгоныс, је ол ортозына андый жеткер боло берген. Темир јол Рыжиктерден бистин барар станция јаар јаткан. Бистин вагонды эшелоннон айрып, артыргызып койгон. Тревога башталган ла соғында, тургузала эшелонды аткаргылап ийген. Бистин вагон јолдо јангысла бойы турып јадат, немецтер оны ракеталарла јарыдат. Вагоннын номери де меге јакшы көрүнет: 172—356, јанар өйи база көрүнет—келер јылдын январь айы. „А-яй-яй, Афанасий Гурыч, ойто бурулар јол сеге ол до јылда бу да јылда болбос, јүсјылдыктардын бажында да бурулбазын. Эмди ле јырс эттирзе, ол тушта сөөктөринди де номерлеп болбос“.

Мени айландыра бомбалар јарылат, от јаркындалып күйет, осколкалар бијелей, јолдордын үстинче калыгылайт. Мен дезе улустарга табара, табара вагоннын јанында јүгүрип, бистин вагонды темир јолдон калшагай туура этсин деп сурадым. Менин кожыма от тийгежин тургуза ла күйе берер, күйгүр кош, деп айдып турадым. Улус оны угуп, менен там тескерилеп, качкылайт. Олорды ээчий јүгүрип, кыйгырып турадым:

— Акыраp! Турыгар! Мынызын мен тегин јерге айттым. Мыны мен түргендедип ийерге, бойымнан айдып ийгем. От тийгежин бир де от алышкадый жеткерлү эмес! Бистин вагондо...

Учына јетире айдып божогологымда, јанымда күкүрттин табыжындый аайы-бажы јок јан табыш болды. Бастыра бойымды јалбыш курчайла, јерге јаба сокты. Көзимди ачып ийзем, айландыра айдары јок јарык. Көрсөм, бистин вагон күйет. Кош божойтон туры.

Мен вагон јаар јүгүрдим. Јолой база бир катап мени кейде эбирип ийген. Учурал болуп, рельсалар үстине барып түшпей, јымжак јерге учураганыма алкыш болзын! Көдүрилеле, вагон јаар тап эттим, ондо менин Алексейим иштенип турган эмтир. Онын колында өрт өчүрер огнетушитель деп неме шуулайт, јалбышты буттарыла тепсейт. Јалбышты тепсеерге мен де тап эттим. Кийимим күйүп турат, мен бойымды эске алынбайдым—кошты аргадап алар керек.

Је слер нени сананып отурыгар? Анайып вагонды коруп алды-

быс. Көп күйгөн жок, онызы жакшы. Вагоннын бир келтегейи эмеш үрөлгөн, эжигин кодорып койгон, вагоннын ичиндеги немелерди өрт бир эмеш кабып ийген, же көп сабазы бүдүн, ол станциядан ары барарга кем жок болгон. Жаныс ла коомой неме: бистин жаан учурлу кожыбысты эмди ончолоры көргилейт—ак жарыкка бастыра-зына ачык. Улуска көргүзе апарарга келижет. Өрттөн улам вагон-нын келтегейи ойо күйе берген.

Самолёттордын атаказын кайра согып, таштап ийдибис. Да-шутканы Алёша ла экү жүк арайдан ла таап алдыбыс. Коркуганы-нан улам канавага кирип алтыр. Эх, кижиле база! Эңирден ала жашөскүрүм эртен тура дезе таппазын.

— Бүдүн бе?—деп сурадым.

— Же меге не болзын. Жанысла жаман неме—канавадагы сууга буттарымды өткүрип алдым,—деп ол карузын берет.

Вагоннын текпижине отуруп, ботинкаларын чечет, чанала жү-рерде кийетен аайы-бажы жок жаан американский ботинкалар бол-гон, ол ондый өдүкти та кайдан алган болбогой, билбей турым—арайла көнөк болбос сууны кажыла ботинказынан төкти.

— Ойто чык бери, тере тонло орон, кургадын. Вагоннын ичи-не де кирзен алдырбас. Эмди бистин вагонго кирери ле чыгары жайым. Кодорып койгон эжик түкү ол жадыры. Бастыра замоктор ло шломбаларыс, жакшы болзын!

Ол вагонго кирип алды.

— Ой, мында кандый да бичиктер!—деп ол чынырат.

— Же не? Неге чынырадын? Бичиктер көрбөгөн бө?

Сагыжыма кирбейт, куучынымды баштаарымда, бистин вагон-де бичиктер болгон деп, слерге айттым та жок? Же, анда букварь-лар, арифметикалар, географиялар, задачниктер, жүзүн-жүүр при-мерлер бар болгон.

Бу вагонды бастыра албатынын үредүзинин албаты комисса-ры нөкөр Потёмкин немецтерден жайымдап алган жерлерге ийген. Бу жерлерде балдар эки жыл үренбеген, бичиктерди немецтер өр-төп койгон. Же мынын керегинде слерге незин айдаган, мыны слер менен артык билеригер. Немецтердин олжозынан жайымдап алган балдарга сегизен беш мун учебниктерди сый эдип, Москвадан тургузала ийгендер.

Кандый кош болгонын улуска айтпазам да алдырбас деп бо-

доп тургам. Фронтной маршрут аайынча снарядтарлу эшелондор, танктарлу составтар, воинский поездтер барып жадарла, мен де-зе букварьларла кирижерим бе? Жарабас. Кош ойинен өткүре учурлу. Кандый бир тенек неме тарына берзе, жаман керек те чыгардан магат жок.

Же эмди жажыргадый неме жок, көдрөзи тыштында, бастыралары өткүре көрүнөт.

— Клоков, керек коомой! Эмди бисти кандый бир одузынчы жолдо артыргызып койзо, анда бойыннын атанар ойинди сакып отуарын.

Тан адып, жер жарып келген. Мен станциянын начальнигине бардым. Ол мени военный комендантка ийди. Керектин аайын комендантка жартап айдып турадым. Бастыра албатынын үредүзинин эн жаан комиссарынан жакарулу мен, ол жодон айрылган балдар сакып жадылар, айдары жок учурлу кош андый кошгы жажыл оромло божодын ийер керек, темир жолдын ишчилери айдыжып турган чылап, бастыра жерлерде жажыл семафорлор болзын, — жол ачык. Бисти баштапкы очередьке тургузыгар.

Же, бир үч түн уктабаган болбой кайсын, арыйла чагы чыгып калган комендант кызыл көстөриле мен жаар чике көрөт. Озо баштап менин эрмегимди угар да күүни жок болгон.

— Слер нени айдазыгар? Слер де жогына бөк, төртинчи күн аайлап болбой турыбыс. Бастыра жолды учы куйууна жетире эшелондор ло составтар толтырып койгон. Удабас түрген жорыкту эшелон фронт жаар барып жат, ол ортозына арифметикалар ла грамматикаларла слер кысталыжып жадыгар. Слердин эки катап экигер сакып алар. Олор сакып алар. Эртең умчыларлу, чилекейлерлү, кичинек чамчаларлу вагон келзе, олорды база очередь жогына аткарап ба?—деп меге кыйгырат.

Оныла канайда куучындажарын мен билбей де бардым. Кенетийин кийинимнен жакшы үн угулды:

— Нөкөр комендант, балдар слердин график аайынча өзүи турган эмес. Слер мойнобозогор, бу вагонды мен составыма кожуп аларым.

Бурулала жүре берди. Меге килейле, бойы мен жаар көрбөди де. Кижн кайкагадый неме де айтпадым деп тургандый. Алтын-дый кижн эмтир.

Бис темир жолдор жаар жүгүрдибис. Вагон жаңындагы кыйгыны мен ыраактан уктым. Жууктап барала, көрүп турзам, бастыра бойы машинанын сүркүжине уймалып калган кандый да уулчак туры, вагон сүркүштейтен кижн болбой кайсын, бистин Дашутка онын куртказынын эдегинен тудунып алган, колындагы бичикти блаажат. Бу не болды? Уулчак ого айдат:

— Божотсон, кийимимди жыртип ийдин! Брысь! Кандый ачап бала эдин!. Адабыс,—мынызын ол меге жартап айдат,—мен көрүп турзам, слердин вагондо кандый да брошюралар бар эмтир. Танкы ороорго бирүзин берерге ачыны: турыгар ба? Танкы тартар күүним келет,

— Уксан, бу тегин бичиктер эмес. Мыны ондоп болорын ба? Москванын бойынан экелип жадыс. Сен дезе ышка үреерге турын. Уйат эмес не сеге?

Ол Дашуткага бичикти сйто берип ийген, бойы бичик жаар көрөлө, уур тынып ийди. Же Алёша ого жыртык оромыштан берген.

Жакшы. Бистин вагонды воинский составка колбогоядор. Фронтты көстөп жүрип ийдибис. Көстөгөн жерге једип барзам, акт тургузарына белен болорго, бастыра немелерди јоктой көрүп, бастыра једикпестерди: күйгенин, үзүлгенин тоолой бердим.

Көрүп турзам, менин Дарьям вагонго үрене бертир, вагон ичин јалмап, тоозынын арчып, јазап алтыр. Бичиктердин үзүктеринен жүзүн-јүүр чүмдү, чечектү, жылдысту, кресттү көжөгө кезип ала-ла вагоннын көзнөгине илип салган журуктарды да стенеге калашла јапшырып койтыр. Журуктар ла көжөгөлорди көрөлө алан кайкай бердим...

— Акыр, Дашутка, чазынды кайдан алдын? Журуктарды кайдан таптын?—деп сурадым.

— Тегин ле керек јок ташталып јаткандарынан алгам,—деп ол карузын берет.

Лаптап көрзөм, учебниктердин страницаларын үзүп алтыр. Озо баштап мен оны арбаарга јазанып тургам; же кийининде көрзөм—кем јок: вагонго бомбалар табарарда үзүлген бичиктерден үзүп алган эмтир.

— Гурыч, слер чугулданбагар. Бисте эмди кандый јакшы, көрүп турыгар ба? Сранайла јенемнин айылына ол эмезе Козо-

доевгадагы бистин айылга жүзүндөш боло берген. Поезд турар өйдин туркунына слер биске айылдагар. Жүзүн-башка курсакты кайнадып, быжырып алала бис слерди жакшыла күндүлеерибис. Казактар чылап чочконын жуузыла кулеш¹ деп курсак эдерибис, жууны, мен апарып жадым... Буттарыгарды, Гурыч, арчып турар керек. Не аайлу көп балкаш тажып жадыгар, слердин кийинигерден, балкаш арлаарга ла вагон ичин жалмаарга өй дө жетпейт. Лөша бойы будын саламга арчып алган, слер десе айландыра истел ийгенигер.

Кайдаар барарын, айыл ээзин угарга келижиб жат. Барала, куш чылап, саламга таптанып алдым.

Бис анайда ла барып жададыбыс. Бомба жарыларда, онын ээзинине туура ташталып, оромыштарынан түшкөн учебниктерди, эдер неме жогынан улам, кычырып отурар боло бердим. Жилбилү бодолгондор до учурап турар болды. Тогус жүс беш номерлү бодолгон меге ончозынан артык жарады. Темир жолдын ишчилеринин бодолгоны, бистин специальность аайынча, дробьту, — бастыра төрт действияларга... Ол бодолгонды мен эмдиге жетире ундубадым. Москвадан Владивостокко жетире 9285 беристе деп айдылган. Бу городтордог эки поезд удур келип жат. Бирүзи мынча кирелү барган, экинчиси десе—мынча, онойткожын, эмди омор экү канча кирелү өйдин бажында туштажарын бодоор керек. Жилбилү бодолгон. Мен оны бодоп ийейин дезем, үредүүм арай ас, поездтер ары да эмес бери де эмес болуп, Сибирьдин тайгазында бадалып калган. Дашутка, сагышту бала, түргөн бодоп ийген. Онон көптөдоринин таблицазыла бир кезек өйгө мени кыйнаарда, тыныжым бадышпай барала, терлей бергем.

— Же, Дарья, мынайып, жедер жерге жеткенче сениле кожо барзам он класстын үредүзин аларым,—деп мен ого айдып турадым. Ичкери барып жатканыбыс коомой. Көп сабазында турадыбыс. Жол десе фронтовой, ары-бери жүргөн поездтер өйивен өткүрө көп. Кезик жерлерде жолдор до үрелип калган. Дашутка айымына жедип аларга мендейт. Түнде де уйуктабас боло берген, поезд токтой бергенде, „араай барып жадыбыс“ деп, машинистке адылатан. Эне-карындажын, айыл-журтын санап калган. Оны-

¹ Кулеш — картошко ла тараанды кожо кайнатканы (ред).

зы да чын: күндүдө жылу, энезинде жакшы. Энезин ол эки жыл көрбөгөн. Бала торт кыйнала берген, көрөргө дө ачу. Бойы купуу, чичкечек. Ого үзери „јалан ортозында жыраа бар, жагыс ла бойы туруп јат“ деп кожонды бозом энирде Даша кожондой берзе, Лёша ого јөмөжип кожондогондо, менин јүрегиме агаш чииш калагандый болотон. Мен ологго јөмөжип кожондоорго санангам, је эш неме болбоды: јаштан ала жакшы кожондоп болбойтом. Олор мени электеп каткыргылаганда, мен тарынбайла токтой беретем. Карануй станцияга фонарьлу чыгып, онын јааныла куучындажып туратам. Онын кийининде карануйда, бистин паровоз күүлегенде, буферлерле табыш јайылатан. Паровоз бышкырып ийеле, түрген-түрген тына беретен, онон букварьды кычырган чылап, азбукакычыра беретен: „У! Фы! Ха! Це-ча-ша-ща!..“ Поезд кажатты төмөн барганда колесолоры көптөдөринин таблицазын катап катап айдатан. „Јети катап јети—төртөн тогус! Јети катап јети—төртөн тогус!.. Төртөн тогус, төртөн тогус... Јети катап јети...“ деп айдып тургандый болуп меге угулатан.

Бистер Бор-Горелыйга једип келдибис. Мостоны немецтер коскорып койтыр. Онын учун биске эбирип, Иордановка ла Валоватый ла барарга келишти. Станциялардагы јүрген куучындар чочудулу. Кайда да немецтердин артып калган танктары јүрип јат дешкилейт.

Стрекачи деп станцияга бисти бир канча өйдин туркунына алгылабай тургылады. Учы-учында божоткылады. Јолго кирип ле келеристе, мылтык адыш жызырай берди. Айландыра тал-табыш көдүрилди, кайда да пулемёттор жызырашты. Мен тургуза ла Дарья јаар болдым:

— Учебниктердин ортозына кирип алып, анда јат! Олорды бир де ок өдүп болбос, јат.

Чогуп койгон бичиктерди ары-бери ийдип ийеле, ого јапаш айлу јер јазап бердим.

— Унчукпай отур,—деп айттым.

Бис Клоковло экү вагоннон чыгара калып ийдибис. „Тью-тью“ деп бистин үстүбисле октор чыйкылдажа учат. Кара кресттер јуурап койгон танктар чөллө станция јаар чип-чике кирип јат. Андый јаман учуралга једип келдибис. Колго киргенибис бу!

Бистин эшелоннын јуучылдары кыңы чылап јергелей чачыла

береле, жолдын куйузына жада тўжўп, немецтерле адышкылай берди. Кезиктери кол пулемёттон, кезиги противотанковый мылтыктан аткылайт, кезиги гранат белетеп алган турат. Лёшала экү мылтыктарыбысты алганча ологорго жууктай жылып барала, бисти бойлорына кожып алзын деп сурандыбыс. Бистин жадар жерибисти биске көргүскилеп берди.

Ончолорыла кожо мылтык адып жадыбыс.

Бир немецкий танк ышла бүркелди. Экинчизи күйе берди. Бу бистин зенитчиктердин ижи. Олор немецтерди ада берди. Кенетийин кийинисте аайы-бажы жок жызырт угулды. Кайа көрзөбис бистин составтагы боеснаряд коштогон бир вагон такпайланып, туш-башка таштала бертир. Удабас барарыс деп, паровозтон сигнал бергилейт. Эшелон станциядан ырап барарга мендейт.

Жуучылдар вагондор жаар тап эткиледи. Поезд ичкери болордо, бастыра состав кыжаражып, поезд ыраак жорыкка көндүгө берди. Бистин вагон онойдоло эн учында жаныскаан артып калган: алдыбыстагы вагонды бомба үрей коскорып ийерде, поездин куйругу үзе тартыла берген.

— Өлгөнибис бу, Алеша. Кошты немецтерге артыскаанча, вагонды оодо согуп салалы.

Гранаталар бисте бар болгон. Вагоннон туура жылып барала, гранатаны таштаарга, колымды өрө көдүрип ле келеле, Дашутканы эске алындым. Ол вагондо болбой кайтты. Э-э калак!

Немецтин танкынан солдаттар чыгара калыйла, жүгүрик бажында аткылап, бисе жаар жүгүргилейт. Клоков мен жаар жылып келеле, айдат:

— Гурыч, Дашканы кацшагай чыгар, вагонды гранатала оодо сок. Ме, база бир граната алып ал. Олорды бир кезек өйгө мен мында тударым.

Бойы кумак үстине жадып алала, мылгыгын рельсага салып алып, немецтердин талдаганын ла адат. Мен жыла, жыла вагон жаар жууктадым, вагон алдынча база жылдым, онон вагоннын ары жанына өдүп барала, вагоннын тактачагына жаны ла чыгып барала көрүп турзам, семафордын жанынан, бурулчыктан, рельсаларла автодрезинага жүзүндеш броневик келип жат. Келип туруп броневиктен адарда, бистин үстибистеги кей жарыла бергендий болды.

Станцияга једип аларга мендеп турган бронемашина јолой немецтерди адат. Тамир јолдордо оодылала, ары-бери чачылып калган немелер күйет, бистин де вагон күйерден магат јок.

Мындый јеткерлү айалгада вагоннын эжигинеи бистин Дашутка көрүнөт, болчос эдип јерге түжсле, шпалалар үстинче броневик јаар жүгүрет. Оны айландыра торт кижиге тийе бергедий болуп, октор рельсаларга тийип, чыйкылдажат, чатылдажат.

— Дашка, тенек, тургузала јат! Окторды көрүп, кайдаар жүгүрип браадын?

Је ол чип-чике броневик јаар жүгүрип барды. Броневиктин люгынан (эжигинен) командир көрүнип келди.

— Ой, былар, ой былар, капшагай бистин вагонды броневикке кожуп алыгар! Онон башка бис мында өлүп каларыс.

Мен энмектеп олор јаар једип алдым. Орө көдүрилерге коркуйдым: үстимде сүреен көп корголјын адарулар учып турган. Торт тамандап турым, чынын айткажын, үч точкада—он колымды уткуулга бөрүгим јаар тудып алгам,—командирле куучындажып тургам.

— Күндүлү нөкөр, эрмек айдарга јөп беригер?. Быян этсегер, аргалазагар. Албаты комиссарынын бойынан, јаан учурлу башкарунын кожын апарып јадым. Јеткерден айрыгар! Ого јүк кызыкты алзагар!

— Акыр! Кандый кош? Капшагай!

— Сүреен јилбилү бичиктер апарып јадыбыс.

— Болор! Јарт. Биске слер керек болгоныгар. Мени разъездтен командир слер јаар ийген. Арифметикаларына капшагай бар! Бу кемнин кызычагы? Сенин бе? Октор алдында ол ненин учун јаныскаан жүгүрүп јүрет? Је, капшагай!

Бронемашинадан эки кижичыгара калыйт, оодык-сыныктарды јолдон туура таштайт. Броневикти менин вагоном јаар јууктаткылайт. Немецтердин үлүүзин берип, башнядагы орудие ары-бери бурулып, олорды адат. Бу өйдө јуучылдар менин вагономды јоон кыяјыла броневиктин илмегине јаба буулайт.

— Капшагай, Ткаченко, анда нени казып турын? Түргенде!

— Клоков! Алёша! Капшагай бери кел! Атанып јадыс!

Клоков унчукпайт.

Бөкөйип алып, Алёшанын адыжып јаткан јерине жүгүрдим.

2. Опасный груз

1956 Горно-Алтайская Областная
Инв. 69693 * БИБЛИОТЕКА *

Једип барала, бойым да арайла јерге жыгылбадым. Бажын рельсага салып алган менин Алексейим јадыры, рельсадан шпалага кан тамчылайт...

— Алёша! Алёша! Сен кайттын, Алёша? Бу мен ийнем, угуп турын ба? Бу Гурыч ийне,—деп мен кыйгырдым.

Бронемашинадан командир кыйгырат:

— Эй! Кондуктор, айса кем эдин... Сен удаарын ба? Мен сени сакырга турганым жок.

— Нёкёр командир! Менин најым шыркаткан... Болушсагар,—деп мен сурап турадым.

Эки жуучыл жүгүрип барала, Алёшаны кол бажына көдүргиледи, олорго апарыжарга болужып, онын шыркалу бажынан мен тудуп алдым. Алёшаны вагонго апарыжып салала, Дашутка ла экү вагонго ок кирдибис. Машина табыштана ичкерилеерде, вагон ичиндеги учебниктер төгүле берди, телекей үстинде жаткандар качан да көрбөгөн поезд станциядан ырап барды. Броневи́к алдында барып жат, оны ээчий—бистин вагон. Кары жажым жеткенче мен көп неме көргөм, көп жорыктарга жүргөм, Россияны канча катап эбиргем, је онойып качан да жүрбөгөм. Келишпеген. Алдыбыста бронемашина калырайт, оны ээчий бис барып жаттыбыс. Вагон бурулчыктарда силкингенде кажат төмөн тоголодо бергедий болодыбыс...

Је онызын мен эзебей де тургам. Алешанын јанында шакпырагам. Жуучылдар меге марлялу, ваталу индивидуальный пакет бергилеген. Алешанын шыркаларын таныжарга Дашутка меге болужып турган, шыразын көрбөскө, туура көрүп алып, тиштерин албаданып тын тиштенип те турза, шыркаларынан агып турган канды көрбөскө до турган болзо, онын тиштери түнейле тарсылдайт.

— Коркыбай бек тудун, Дашенька. Жууга учураганда „агу—коркуп жадымды“ ундуп сал. Кичинек бала эмезин.

— Меге сүреен ачу. Шырказы жеткерлү болуп калза, не болор!..

Билгенибисче Алешанын бажын танып бергенибис. Мен ого тонымды јайып береле, бажы бийик јатсын деп, бажынын алдына бичиктерден салып бергем. Алёша унчукпайт. Бурулчыктарда вагон силкингенде араай онтойт. Октын алдына канайып учуралды болбогой, онын корондуузын!

— Клоков! Алёша! Болор сеге, ондон: Бу мен ийнем, Гурыч. Же кандый, сеге эмеш женил бе?

Ол көстөрүн ачып, мен жаар көрөлө, эрдиле женил кыймыктатты.

— Гурыч... једип барзан... Канайда бичиктерди ологго апарганыбысты балдарга айдып бер...

— Клоков, сен токто! Алёша! Бис экү кожо үренерибис.

Ол тушта ого нени айтканымды мен билбей де јадым, же бойым көрүп, турар болзом керектин аайы коомой. Неге де јарабас керек. Алексей једип болбос. Онын јүзине көлөткө түже берген.

— Кару нөкөр, сен эмешле тудунзан! Сен јогына јаныскаан мен канайдатам? Мыны бастыразын билип ал. Олүмнин болотон учуры да јок... Алёша, сен уксан... А, Алёша?..

Менин колымда онын колы соой берди. Јүрегин тындап угала, бөрүгимди чечиң ийдим, кулагымды онын төжине јаба тудуп аларымда, Алёшанын төжинде јанысла вагоннын алдындагы колесолордын токуллажынын табыжы угулат. Божогон. Кыйыннан айрылган. Даша мен жаар көрөлө не боло бергенин ондоп ийген. Вагоннын ыраак деген толыгына барып алала, ондо болчойо отуруп алды, тизелерин колдорыла кучактап алып, мынайда шымыранып отурганын мен уктым:

— Јакшы кижиле болгон, ончозынан артык. Вагонго мени аларга эн озо ол јөбин берген.

Јарабас неме болгонун мен бойым да сананып турдым. Ол менен јаш, ого јүрөргө керек болгон. Ол дезе оны талдап алган.

— Же, Дашенька, эмди нени эдерзин, бастыра улус очередь аайынча өлөр эмес. Бис экүге, байла, мынан да ары јорыктаарга келижер.

База нени де айдарга турала, сөстөр таппадым. Бу өйдө меге броневиктен кыйгыргылайт:

— Эй, кондуктор, тормозить эт токтот вагонынды!

Мен тактачаккы чыгып барла, вагон бронедрезинага табарбазын деп, тормозторды толгой бердим. Колесолордын алдындагы согондор калырай берди, бис станцияга кирип бардыбыс. Бисти айландыра улус јуулыжат, эшелоннон јуучылдар кайкажып, кыйгырыжат:

— Сүреен! Бу жетириш! Эң бийик түргендү жорыкка келгилеген!— дешкилейт.

Бисти амыр-энчү жетирген учун командирди алкайла, нөкөримди немецтер өлтүргөн, сүгүнер аргам жок деп айттым. Врач экелер деп жүгүргилеген, же оройтыгылаган, эмди врач керек жок болгон...

Старые Дубы деп станцияда оодо согуп койгон водокачканын ары жанына Алёша Клоковтын сөөгүн жууп койгоныбыс. Жарчаганы жандайла онын сөөгинин үстине эки ташла тиргеп койдым:

„Клоков Алексей Петрович. 1912 жылда чыккан. Темир жол транспортынын жуучулы. Башка учурлу кошты немецтердин олжозунан айрып алган райондорго жетирип жадала жалтанбастардын өлүмиле өлгөн. Балдар, үренчиктер, оны улдубагар. Ол слерге Москвадан бичиктер экелген“ деп жарчагага бичип койдым.

Бисти базала эшелоннын учына тургускылап койгылады. Эмди Дашутка ла экү барып жадыбыс. Эрмектешпейдис. Алёшаны ла сананып отурыбыс. Нени ле этсем—оны жоксынадым. Кандый ла куучынды баштазабыс Алёшада токтойдыбыс. Бистин ортобыстан качаннын качанга онын жоголып калганына мен канайып та бүтпейтем. Поезд токтогон жерлерде вагонго кирип келеле, газеттерде кандый солум табыштар барын куучындайтаны, Дашуткала ойнойтоны тудушла менин санаама кирет...

Эки күннин бажында, эниргери бис станция Казявиного жетибис.

Составтар станцияда тыгылыжып калган эмтир. Темирдин жүзүн-жүүр оодык-сыныгын олордын үстине коштогон: „тигр“ деп немецкий танктар, „фердинанд“ деп пушкалар. Военный жакылталу составтар фронт жаар баргылап жат. Аш-курсак жок жаткан албатылардын жерине жүзүн-жүүр товарлар апаргылап жат. Мыада аш та, цистерналар да, жарчагалар да бар. Мынан ары бистин эшелон фронт жаар уланды. Эшелоннын начальнигиле экү колдон тудужып, эзендежип алдыбыс, экү бойы бойыска ырысту жорык күүнзедибис. Бисти айрып койоло, жолго тургускылап койгылады. Эшелон жүре берген. Мен базала станцияда жүгүрип турым, түрген аткарзын деп сурадым. Энир кире берген, ого үзери жааш жаады. Көзинди чукчузанда, түнейле станцияда неде көрүнбес ка-

рануй болгон. Күн карыкканына түней. Немецгер качар алдында мында ээлептир. Кодорылып калган рельсалар, жарылып калган шпалалар, жүзүн-жүүр чөп-чөлкөлөр, тулку темирлер станцияда зайы-бажы жок жаткылаган. Түште де жүк ле өдөрин. Мында бир де неме көрүнбейт. Не ле немеге табара, темир жолдорло ары-бери жүгүрип жүредим. Ондый жеткердин ортозына фонарьдагы отты салкын өчүрип ийген.

— Капшагай барыгар, слердин вагонды эшелонго колбогонынан удай берди, эшелонды аткарылап жат, — деп кенетийин блокпосттын жанында меге мынайла айдышты.

Мен ойто темир жолдорло жүгүрип бардым. Бир де жерде менин вагоном көрүнбейт. Вагономды таап болбойдым. Бери жүгүредим, ары болодым. Же карануйда нени де аайлаар аайы жок. Арай ыйлабай, сагыжы жок кижичилеп, станцияда жүгүрип жүредим. „172—356 номерлү, бир жанынан ойо күйүп калган вагонды көрбөдигер бе?“ деп бастыра улустан сурап турадым. Же, оны көргөн бир де кижичилеп, Чынын айтканын, мындый карануйдын ортозында нени аайлап аларын? Жаңмыр десе тамла тынып турган. Көдре бойум суу болгом. Бастыра бойум, тал агаш чылап, тыркырап турадым. Эрмек сөс сурап уккадый бир де кижизи жок жерге бартырым. Жаңысла табыш ортозында темирдин үзүктөрүн салкын калырадат. Кандый да состав, турган жеринен бистин баратан жер жаар, кыймыктап барганын уктым. Составгардын ортозында жүгүрип жүредим, он ло сол жаныман, кийинимде вагондордын колесолору калырайт. Тур, сакып ал! Тууразы ойо күйүп калган тормозный тактачакту вагоном бу клеет. Э-э чаалда, мени озолой жүре берди. Поезд түргөн жорыкка барып жаткан, вагоннын текпизинин тууразындагы темир тутказынан тудунып алып, бөккөйлө тактачак жаар тартындым, онойып жүк арайдан вагонго кирип алдым. Же, кудайга баш!

— Дарья, амыр-энчү отурын ба? Сакый-сакый чылай берген болорун?.. Ай, Дашутка! Сен кайттын, уйуктай бердин бе, айса не боло берди? — деп мен кыйгырдым.

Дашутка унчукпайт. Вагон ичинде табыш жок, тымык, бир де кижичилеп, куру. Жүрегим жабызай берди. Эх, сен Дашка, Дашка! Мынын кийинимде сеге ижен! Вагонды карулдаачы болбой кайттын. Мен удаан келбезимде, көөркий мени бедиреп барала, онын ки-

йининде аза берген болбой кайсын. Бойым бир частан -ажыра азып жүргемде, бала мени кайдан тапсын. Кызычакка ачына бергем, же канайдарзын? Эмди оны кайдан бедирейтен? Станцияда артып калганы јарт. Сууга өткөнимнен улам көдре бойым тыркырап турдым. Сабарларым от то јарыдып болбос болуп, курайа тоно берген.

Озо јылынып алар деп шүүнип алдым. Толыктан сыймап көрдим. Ондо белетеп салган бир болуштоп аракы бар болгон. Арайдан ла таап аларымда, болуштоп јыгылала, одош стене јаар тоголоно берди. Болуштопты табала, бөгичегин чыгара соктым, онын кийининде аракыдан бир уурт ичип ийдим... Көстөрүм кабактарымнын алдына кире берди. Орөкөндөр! Бу не мындый? Эр јажыма кандый ла немени ичип жүргем, сранай ачузын да ичкем... Бир катап мени малярлар спиртке јазаган будукла күндүлегендер— алдырбагам... Музей эвакуировать эдип турала соок салкынга чарчай береримде, студенттер мени келескен-саламандра салган научный спиртке күндүлеген. Же мындый јаман неме менин оозымда качан да болбогон. Өрт чыгарар бомба јудып ийгендий болдым. Озо баштап отуруп алдым, онын кийининде селетка чылап, оозымды ачып алала үн де јок, чалкойто жадырым. Улус канайып тыныпта турганын ундудым. Јырткы өдүк чилеп, мачылдап жадырым. Менин ичимнен карболканын јыды јытанат. Арай деп тыныштанып алып, фонарьды јарыттым, көрүп турзам—менин кару нөкөрлөрүм! Мен өскө вагонго киртирим. Бомбежкада вагоннын үрелгени иле көрүнөт, же јанысла айландыра кандый да болуштобоштор турат, вагон ичинде аптека јыды јытанат.

Эмдер коштогон вагонго киргенимди бу ла тушта билдим: эмдер, медикаменттер немецтердин олјозынан айрып алган райондорго Москвадан ок ийилген болбой кайсын. Карануйда аайлабай карболкадан ичип алтырым. Бир сөслө айткажын, ич-карыныма јакшынак дезинфекция эдип алгам. Ичимдеги микробтор кайра көрбөй качкылагандарын билип алдым. Аайы-бажы јок чүчкүриштен јүк арайдан ла айрылдым. Чүчкүрүш божогон кийининде, ыксыш башталды. Карболкага учураганым јакшы дезеер, онон башка иодко до учураардан мага јок болгон.

Је, эмденип алган болойын, онон ары нени эдер? Вагонды кайдан бедирейтем, ырызы јок Анчутка, менин Дарьям, кайда

жүри не эмди? Вагонноң чыгара калып ийейин дезем, поездтиң жорыгы жаанай берген. Жол ортозына калып та не болзын! Жангыскаан бол, түнде бол жалаңда нени эдерим мен... Э-э, чаалда, Денисий аданын комиссиязы, Григорий кумнын историязы!

Поездти тормозить эткилегенин сестим, станцияга жууктап клееткенибис болбой кайсын. Согонды өдө берген соңында поездтиң токтоорун сакыбай, мен жерге түже калып ийдим.

Айландыра бир де табыш жок, тымык. Карануй. Составтар турат. Улус табыжы угулбайт. Кайда да абыргы ойноды, паровоз кыйгырарда буферлер жынырай берди. Вагондордын алдынча өдүп алала, паровозтын табыжы угулган жер жаар жүгүрдим. Оноор жедип барзам, кандый да составты аткаргылап турган эмтир.

— Не учурлу поезд?—деп сурадым.

— Түрген жорыкту санитарный поезд,—деп карануйдан кем де карузын берет.

Шыркалаткандарды фронттон госпитальга санитарный поездле тартып жат. Бу эшелон менин вагон таппай калган станциям жаар барып жат. Отургызып алыгар деп суранарымда, божоткылабайт. Вагондо толо улус, отурар жер жок дешкилейт. Жүгүргенчеле барала вагонго кийдире калып ийдим, мени десе улус түш дежет, арайданла ийде салгылабады.

— Санитарный поездте болгон-тушкан улус тартарга жарабас,—деп айдыжат.

— Күндүлү најыларым, мен болгон-тушкан кижини эмезим! Мен вагонумнан астыккам... Бойум десе научный ишгер жанынан.

Угуп турзам карануйда нени де жытап тургандый болуп, кем де мыжылдайла, мынайда айдат:

— Же, кем оны билер. Карануйда көрүнбейт, чын, бу кижиден медицинский жыт жытанат. Алдырбас, станцияга жетире баргай. Азыгы станцияма онойдо жедип алдым. Таң жаныла борорып келген тужы болгон.

— Дашутка! Кару Дарьюшкам! Унчуксан балам, үн берзен!—деп мен базала темир жолдорло ары-бери жүгүрүп, Дашаны кычырып турадым.

Кенетийин, кайдан да, өскө жолдон, онын үни угулды:

— Гурыч, мен мында, мында!

Жолды фонарьла жарыдып, оноор жүгүрдим. Жаан учурлау ваго-

ным бу туры. Дашкам мойыныма келип тўжерже мен жерге жаба отурып ийгем. Даша менин тўжирме, бөркиме барабан ойногону чылап, эки колыла сого берген.

— Бу сен кайттын, жүөле бердин бе?—деп мен сурадым.

— Слер ненин учун мени жаньскаан артысканыгар? Карануй-да кижиди жаньскаан коркуп жат. Ого үзери эки самолет учуп келеле, эки бомба таштаган. Же слерден десе суру да жок... Немецтер слерди Лёшаны чылап, олгирип койгон болор деп сананып тургам. Гурыч, мен вагоннон туура кайдаарда барбагам. Немецгердин самолёттору бомба таштаар тужында, ончолоры кача бергендер, мен десе слердин жакылта аайынча, вагонимды ла каруулдап отургам. Түниле уйуктабагам. Жаньсла соокко тын тонгом.

Же, эки катап эки канча болгойне деп бодоп тургандый, соокко тонгонынан улам, тиштери бойы бойына тийижип, тарсылдап турды.

База бир күн өткөн сонында, станция Козодоевкага жеткенбис. Дашуткам чөйгөндөги суудан жүзин жунып алала, чачын жазап тарап алган; онын кийининде бастыра немелерин жуунадып алала, колын кемечек чилеп тудуп алып, эзендежиб аларга, жаан үй кижидий колын меге берген.

— Гурыч, мени жер-журтыма жетирген учун слерге сүреен жаан алкыжым жетсин. Энем ле экү слерди эр-жакына алкап жүрерис. Слерге вагоннон ырап, келери барарга жарабас болзо, айылыма бойым барып келерим, онон энемле кожо слерге курсак экелерис. Кирлү кийимдеригерди жуунадып беригер, энемле экү тургузала жунып берерис. Онон башка слердин кийимигер кирлене берген. Эм тургуза амыр-энчү артыгар,—деп айдала, Даша жүре берген.

Жүре берген. Баштыгаштарың, таарычактарың ийинине салып алган барып жадат, бойы чичкечек, фуфайказы тизезине једип калган, жарым көнөк суу баткадый ботинкалары балкашка мачылдайт. „Же, кызыктакты жери-журтына экелип салдым. Эмди озор канайып сүгүнишкейне?.. Же, сен, Афанасий Гурыч, бойыннын јолынла бар. Эмди жаньскаан... Бойына бала-баркалу болорго бош жок болгон, бастыра жүрүминди јолдордо өгкүрген, ого жүк улустардын ла балдарын болзо, бичиктерле сүгүндир. Ол до болуш болор“ деп мен оны ээчий көрүп, санандым.

Таңкы ороп алала, паровоз жаар изү суу аларга баргам, ондо

машинисттен папироскама от камызып алгам. Онойун бир канча кирелү ой отти. Жаңы паровоз бергилеген, аткарарын сакыйдыс. Дашутка көрүнбейт. „Же база, ого эмди мени керексиир ой кайдан келзин“ деп мен сананып отурдым.

Көрүп турзам, темир жолдордын ортозынча бүдүриле-бүдүриле Дашкам жүгүрүп клеет, бийик сынду эмегенди колынан тартат. Мени көрүп ийеле, Даша колын онын колынан ушта тартала, мен жаар жүгүрдү, же бойында азыйгы чырайы жок. Мен жаар тап эделе, ийниме бажын жаба тудуп алды. Бир де сөс айдып болбой, бастыра бойы тыркыражат, бажыла мени түртүп, жагысла айдып турганы бу: „Ой, Гурыч... Ой, былар!..“ Мен бир де неме ондоп болбойдым. Оныла кожо келген үй кижы жаар көрөдим. Жууктай базып келеле, көстин жажын ажырып, кулагыма шымыранып ийерде, жүрегим сыстай берген. Э-э, чаалда, кандый жаан жеткер болуп калган! Кызыктын мендеер де учуры жок болгон эмтир... Жаман керек болуп калган...

— Канайып ондый жеткер болды ийне? Энезине, жери-журтына жедип аларга ол тудушла мендеп турган...—деп мен айттым.

— Мыны немецтер качып барардын алдында олардын туразына кирип барала кылынгылаган. Же, Даша, токунай бер, ыйлаба. Ый керек жок, кару балам... Же эмди оны канайдар, балам! Кару Дашенька, ыйлаба...—деп үй кижы айдат.

— Слер бойыгар ого кем болорыгар?—деп мен сурадым.

— Мен үредүчи. Даша Маркелова менин классымда болгон. Жакшы үренген. Кызыкты экелген учун слерге жаан быян.

Дашанын бажын сыймаарымда, ол бир кезек ойгө унчукпай барган.

— Эх, сен менин ачу-коронум! Эмди сен мында канайып жаңыскаан жадарын? Акыр, Даша, ойто жанзам мен сени эжен жаар апарайын. Мен сени бойыма да алар эдим, же мен жүрүмимди жорыктап ла жүрүп өткүретен кижы, менин жүрүмим колесолор үстинде. Же сени жакшы үредип алар керек.

— Слер кару, жакшы кижы... Слердин адыгар кем? Афанасий Гурыч па? Же, Афанасий Гурыч, Даша керегинде санаркабагар. Ого мында да жакшы болор. Бистин станцияда детдом ачылып жат. Эм тургуза Даша менде жадар. Чын ба, Даша? Же, детдом ачылган сондо, мен оны детдомго берерим. Онын эжезиле бис

письмоложорыбыс, — деп качы көзинин јажын арчып, мен јаар көрөлө айтты.

Качы келин вагоннын ичи јаар көрөрдө, онын көстөри сүгүмчилү отторло јарып, бойы десе бичиктер јаар тап этти.

— Бичиктер... учебниктер... Чын ла учебниктердин бойы эмтир! Эки јыл көрбөгөм. Көрзөгөр, букварьлар, задачниктер... бойымнын көзиме де бүтпейдим. Дашага энчи эдип, бичиктерден биске берер аргаар бар болгон болзо, јакшы болор эди... Менин де балдарыма керек... Ол тушта слерди бис эр јажына ундубай јүрер эдибис!..

Бичиктерди кодорып, кандый бирүзин алганда „Грамматика“ деп кадарына бичип койгонын кычырала, ол бичикти төжине јаба тудатан.

Көрүп турзам, бойы да јиит бала эмтир. Јанысла јуула кожо карыыр ойине јетпей туруп карыптыр. Немецтердин олјозында көп шыра көргөн ошкош. Ачу-корон јанысла ракты јарандырап.

— Кошты јетиретен станция ла оны алатан улузы өскө дө болзо, кем јок, ал... Слерге кандый бичиктер керек бойыгар талдагар. Јанысла, нөкөр качы, једип барзам отчет тургузар керек болор, онын учун меге расписка бичип беригер.

Бойына керек бичиктерди талдап алала, расписка бичип берди.

Буферлер бастыра составка угуза кожондожот, калыражат, тормозторы кыјыражат, паровоз үн берет. Бистин атанар ойибис јетти. Энчейип алып Дашанын бажын чике төбөзинен окшодым, ыйым келерде јөткүрип ийдим, база нени де айдарга санайла, јанысла колымла јаныдым, онын кийининде тактачакка чыктым.

Состав атанды.

Озо баштап Даша вагоннын текпижинин тууразындагы тутказынан тудунып алган вагонго коштой түрген јүгүрип отурды, онын кийининде араайлай берди, бир кезек ой вагон јанынча јүгүрди, учкаары вагоннон артып турар болды, бойы десе мен јаар ла көрөт. Качы келин турган ла јеринде артып калган бир колыла учебниктерди төжине јаба тудуп, бирүзиле десе ыраактан меге јанып турды.

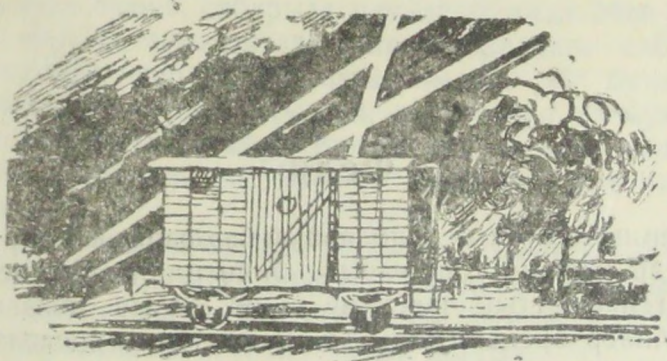
Је, балдар, бу мыныла менин куучыным божоды.

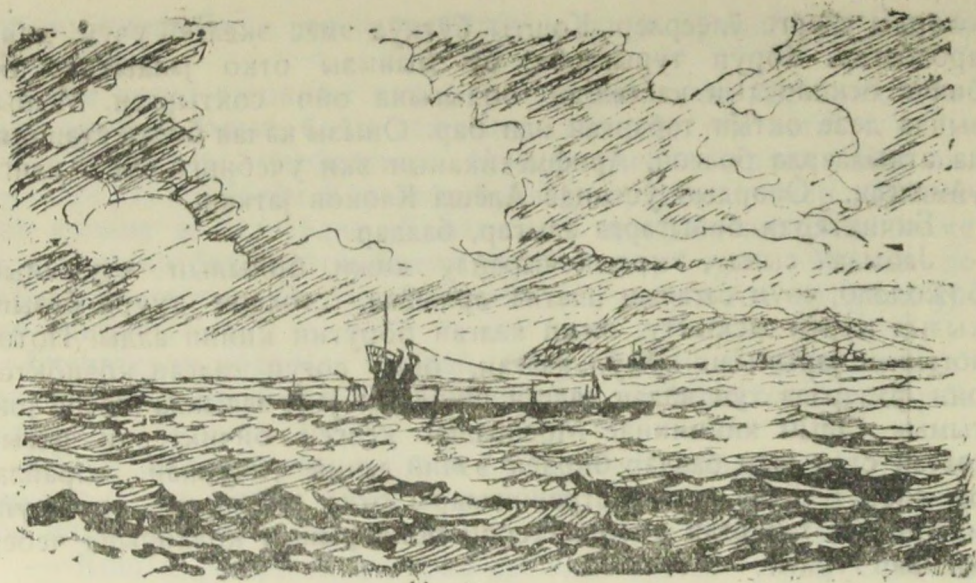
Эмди мен слерге једип келдим, албаты үредүзинин качызы Москвадан ийген учебниктерин слер эмди аларыгар. Тургузала

олорды слерге үлеерлер. Кошты бүткүл эмес экелген учун, мени арбабагар. Көрүп турыгарба, бу мынызы отко жалдыккан. Бу бичик осколоктын касталган оодыгына ойо соктырган. Мынызында дезде октын табарган изи бар. Онызы качан бисти станцияда аткылаарда болгон. Арифметиканын эки учебниги эмеш канга уймалган. Олордын үстинде Алёша Клоков жаткан.

Бичиктерди бойыгарга алыгар, балдар.

Жабызак сынду, тыргык чырайлу кижн бойынын куучынын божодоло; узун сагалын платла арчыйла, столдон туура басып, кызыл күрен ыскытту, онып калган бөрүгин кийип алды. Потологынын жарымызы күйүп калган, оодо согуп салган көзнөктөрүн фанерала түй кадап салган школдын жаан залында табыш жок, тымык. Онын кийининде Москвадан келген бичиктерди чогып салган стол жаар балдар бирден ээчий-дечий унчукпай, чырайлары соок жууктап келип, страницалары отко жалдыккан, канга уймалган, ок табарган учебниктерди бойлорынын колдоруна чебер алгылап турды.

Федя

Мен Северный флоттын заполярный базаларынын бирүзине баштапкыла катап келдим. Каруулчыга бичигимди көргүзөтө, суунын алдыла жүрөтөн флоттын чеденине кире базып келзем, суунын алдыла жүрөчилер крейсердин жаан кемезине торпедалар коштогылап турган эмтир. Суунын алдыла жүрөтөн жажыл-көк кереп чөйбөйип калган сууда жалыры. Керептердин токтоп туратан жардынын үстүнен бийик кайа-таш энчейип келген, ол ташты ойло жердин алдынан өткүш эткен, торпедаларды ондо корулап турган эмтир. Иштенерде кийетен кеден кийимдү краснофлотецтер бир жаан торпеданы кичинек абрага салала жердин алдынан чыгара тартып келдилер. Бүрүнкүй көндөйдөн баштапла торпеданын бажы тегерийип көрүнүп келди, онын кийининде төрт тамандап жылып келеткен неме чилеп бастыра бойы чыгып келди.

Куйругы чичке, бойы уур, күнге жалтырап турар килен, жаан ийде-күчтү неме эмтир. Жилектин вареньеви ошкош койу сүркүштин үстинде мөлтиреп турган үзиле торпеданы сүркүштедилер.

Торпеданын жанында сегис жашту кирези уулчак токтоныкпай турды. Уулчактын сүүри тумчугынын кызарып калган бажы үстиги эрдинен ырайла, кабагы жок килен мандайына жууктап калган неме чилеп көрүнөт, кантыраш тумчукту чичкечек уулчак токтоныкпай турды. Уулчактын кийген бөрүги алын жанында якори жалтырап турар, жаан кижинин кара пилотказы, батпайа сүркүштелип калган курточказынын жендеринде кандыйла жүзүн нашивкалар үсти-үстине кагалыжып калган. Оңдо минёрдын, артиллеристтин, электриктин ле сигнальщиктин нашивкалары бар. Якорьдын, гайканын ключинин, пушканын, вымгелдын нашивкаларынын жолдоры жендеринин уштугынан ала ийинине жетире бадышпас болуп толып калган. Чыгара тартып келген торпеданы уулчак айландыра басып, лаптап көрөлө, торпедага удур көрүп отуруп алды, онын кийининде сүркүштеп койгон торпедага тумчыгы тырыйып келгенче, чырмайып туруп, сабарыла нениде бичици. Мен жууктап басып келеле көрзөм, сүркүштеп койгон торпедага сабарыла „Ат Фэди“ — „Федядан“ деп бичип салган эмтир, „И“ букванын кыйа тарткан чийүзи тескери тартылган, онын учун ол буква номердин знагына „№“ ге түнөй көрүнөт. „Э“ букванын жастыра тургузылганын көрөлө мыны уулчак база да болгобой тургускан эмтир деп бододым.

Анайдарда, Федя он кирези буквалар билетен, ол букваларла бойынын адын торпедаларга бичип — Гитлерди ле бастыра фашисттерди ачуркандырып туратан эмтир. Бу менин көргөним Федянын онойыпла кылынып турган тужы болгон.

— Же, Федя, сен нени эдип турын карындаш? — деп мен сурадым.

Федя сабарыла чийгенин түзедип, мен жаар кылайып көрөлө, „кол салып турым“ деп айтты.

— Ненин учун? — деп мен сурадым.

— Кемнен келгенин озор билзин деп, озор менин колымла чийгенимди билетен. Мен кол салып турагам, — деп уулчак чуулданып айтты.

— Же анайдарда, сиз кем? — деп сурадым.

— Мен бе? Мен былардын мында жаныс уулчагы, — деп айда-

ла, кайкаган кеберлү мен жаар көрөлө, уулчак тумчугын онон өрө көдүреле мен жаар кылайып көрди.

— Кемнин былардын, кемнин жаныс уулчагы?—деп мен сурадым.

— Же бастыразынын ла... Флоттын, мен суунын алдыла жүрөтөн жерден. Слер билбезигер бе?—деп сурайла, уулчак менен ырап, кайа-таштын алдынан абрага салала жаныла чыгара тартып келген торпеда жаар барды.

Суунын алдыла жүрөтөн краснофлотецтердин бирүзи басканча келеле, Федяны жаныс колло көдүреле колтыгына кыстап алала, токтобой ло басканчала барадала Федяны торпедага миндирип салды. Федя жаан килен торпеданы буттарыла кыстай минип алган менин жанымла сайгаладып өдө жорто берди.

Сүркүштелип калган кийимдү кижини суунын алдыла жүрөтөн кемеден чыгып келеле „Федор каан атту жортып келедири, жол беригер албаты“ деп кыйгырды, ол кижини механик болгодый. „Же колынды салдымба, Федя“?—деп сурады.

— Салып койгом,—Федя айтты.

— Слердин бирүгердин уулчагы болотонбо бу?—деп мен, Федяны Федор каан деп айткан кижиден сурадым.

— Жок эмей, онын историязы узун, ол Федя Толбеик,—деп краснофлотец айтты. Онын адазы боцман болгон, он сегис номерлү керепте иштеген. Былтыр билелерди мынан талайла көчүрөр тушта немецтер деп шилемирлер оморды талайда түртүп салгандар. Беш кирези немелер учкулап келеле түртүпкө берген. Ондо үй улустар да, балдар да болгон—коркушту керек болгон. Сыранзйла жабызап шунуп келеле, ондо военный улус жок болгонун жарт көрзөдө, ончозын түгеспейинче токтобогон. Ол тушта Федянын адазы да, энези де ончозы божогылап калган. Федянын ырызы болгон. Якорьдын учын бомба кодоро согып ийерде, Федя ого силмектелип алала артып калган. Канчала улустан ол жаныскаан арткан. Оны базага экелерде, мында курсак белетеп турган Дуся оны бойына алган. Онойып ол бисте арткан. Жуу башталарыла мында балдарды бастыразын мынан көчүргөн, эмди мында Федядан өскө бир де бала жок, Федя бистин ончобыстын жаныс балабыс. Бис балдарды торт ундуп салганыбыс, биске де Федя соотту, ол бистин жаныс балабыс.

Суу алдыла жүречилердин ончозынын сүүген жаңыс уулынын, Толбеин Федянын историязын мен анайда билдим. Оны мында жашыдып, амтажыдып турган эмтир. Советский Союзтын Геройлоры—атту-чуулу суу алдыла жүречилер: мактулу Звездин, калаптү-мерген Сухарьков, чылаарын билбес Фальковский Федянын нажылары болгон. Кемелер жуучыл керекке атанар тушта Федя бойынын нажыларын үдежип, олор ырап жүре берзе олордын кийининен көрүп туратан.

Северный флоттын моряктары сүркүштү торпедаларга „Гитлердин жымжак јерине тийзин“ деп бичип туратан болгон. Торпедаларды октоп турарда олор бойынын коркушту снарядтарына „фашистский шилемирлерге Түндүк талайда турган моряктардан,“ эмезе „Киев учун, Севастополь учун“ деп бичигилейтен. Бир каттап Фелька база бичиирге суранган. Федька жүкле бойынын билетен букваларыла бойынын адын бичиген. Советский Союзтын Геройы Исаак Аркадьевич Фальковский Федька бойынын адын бичиген торпедала немецтердин бир жаан пароходын талайга чөңире аткан. Фальковский ол тушта „малютка“ деп адайган кичинеке кемеле барып јаткан болгон. Оштүнинг миноносецтери сүреен керектү кош жүктеген керепти корулап турган болгон. „Малютка“ корулап турган керептердин алдыла сурт эдип өдөлө, „Федялан“ деп бичиктү торпеданы пароходко чикелеп божоткон. Пароход бузулала тумчугы сууга көмиле берген, удаган јок пароход суунын түбине чөңип түшкен. Онон ло бери походко барарла „Федялан“ деп бичиктү торпедаларды алаган болгон. Федянын колы јенил кол, онын бойынын адын бичиген торпедазы ырысту деп моряктар кокырлап айдыжатан.

Федька кере-түжинеле торпедалар турган јерде калбандап жүгүрип туратан. Торпедалар туратан јаратка мелле чийип ойнойтон. Онын чийип койгон јерине кижн болгобой базып ийзе, Федя „мында миналар бар, сен көрбөй турун ба“, деп чугулданып, тын айдып туратан.

Эвакуированный (көчкөн) улустын артырып койгон үч колесолу велосипедин Фальковский табала Федяга сыйлап берген. Федя велосипедтү торпедалардын ла бочколордын ортозыла, јыртык чулогынан тизези көлүннп калган мангадып турала, Звездиннин кемези турган јарадынын үстинде чичке јолдо барып јатканын

улус көрөлө, ого сүрекей чугулданган, онын кийиниңде велосипедтү жүргенин улуска көргүспеске эки күнниң туркунына жойу баскан.

— Э-э чаалда, чаалда Федя! Сениң кылыгын коркушту, сен мынайып жүрелсе бажынды да жылытып саларын, же бажынды жылытпазаң, ол сеге сүрекей керектү болор, же байла сен оны жылытып ла салар болорын,—деп Федькага Фальковский наъызы айткан.

Суунын алдыла жүречиниң эски пилотказын кем де Федяга сыйлап берген, пилотканын кийин жанын бүрүйте шидеп те салган болзо, пилотка Федяга кен болгон, онын кулагын талбайта жаба базып турган. Суунын алдыла жүречилер, минёрлор, сигнальщиктер Федяга флотторгтон тоннын женине жаба шидейтен нашивкалар садып бергендер. Ол нашивкаларды Федя жендерине бадышпаганча жаба шидеп аларда, сыйга берген конфеттердин чаазындарын жапшырган земодан ошкош болуп көрүнөт.

Ак жарыктын жаказында балыкчылар жаткан жарым ортолыктан разведчиктер келген. Олор жарым ортолыкта жаткан, жаан жерде болбогону удаган. Олор Федяны аралап базып келгилейле, оны эркеледип көргүлөп тургандар. Кем жокло жеткил балачак эмтир! Чын ба?—деп бир узун сынду разведчик Федяны көрөлө айткан. Ол разведчиктин гимнастерказынын топчылары чечилип каларда, онын төжинде журап салган журуктары көрүнүп жүрген— „бараксан велосипедтү жүргенде, жадын-жүрүм бойынын жолыла барып жаткан эмтир, ончозы ордында эмтир, же карындаш манта ла“—деп ол разведчик айтты.

Ол разведчик Федяга бир трофейный томырак бычак берди.

Разведчиктер порттын начальнигиниң туразында түшкендер, Федя олорго айылдап барып жадарда Фальковский туштады. Фальковскийди көрөлө Федя өмүриниң топчыларын ончозын топчыланып ийерде, Фальковский нени де сезип сурады.—Сен, уул ондо нени жапырып турун?

— Мен кече соокко алдыргам, Исаак Аркадьевич,—деп Федя айтты.

— Соокко алдырган ба? Топчынды чеч, тындап көрөйин.

— Же тындаза не де угулбас, Исаак Аркадьевич, жаңысла тама-

гым ажырмактыган, јөткүрипле турар, јөткүрипле турар—бошло оорый бердим.

— Је тындаза неме угулбай турган болзо, көрзө не-не көрү-нер болор,—деп Фальковский албаданып турды. Федянын колын туура эделе, топчызын чечеле төжинде јуругын көрүп,—бу јурукты эдерин кем баштады—бу сенин теренди үрөп салган туру ийне чаалда-чаалда, Федя, сенин бу ла кылыгын керегинде менин јүрегим, өйине јетпей жарыла берер.

— Мени кычыкайлабагар, слердин колыгар соок, мен тегинде соокко тонып калгам,—деп Федя айдып, химический карандашла чоқырлап јурап салган төжин јажырып, курточказын топчылап турды. Федя улуска моряк болуп көрүнерге, төжин химический карандашла јурап алган эмтир.

Фальковский бу керекти кемге де айтпас болуп сөзин береле, Федьканы бойынын јаткан јерине јединип апарала, төжинде јуругын изү суула јүкле арайдан јунуп берди. Суу алдыла јүречи атту-чууду моряктын Федькала најылыгы онондо артык тыныды.

Фальковский бойынын „малютказына“ отурала јеткерлү походко барды. Онын эки торпедазына Федька бойынын колын салып берди. Бир канча күндердин бажында Фальковский керегинде коомой табыш угулды. Звездиннин Сухарьковко мынайда араай айдып турганын Федька тындап укты:

— Сен уктын ба, Валентин? Немецтер Фальковскийди тапкан. Ол ондо кемди де чочыткан, эмди олор оны истежип турулар.

— Ол талайдын түбинде јадып, јеткерден айрылар болбой,—деп Сухарьков араай айтты.

— Исаакты сен билерин, ол качан да јатпаст! Ол сүреен омок киж, ол јеткерди немеге бодобой талайдын түбинен чыгар ла болор. Ол ондо канайып узак јадар, ол тегин де өйинен өткүре удаган, онын белетеп алган немелери божоп брааткан болор.

— Не болгон, јеткерлү керек болгон бо?—деп тоқынабай Федька куучынга кириже берди.

— Не јеткерлү? Не де јеткерлү эмес! Кичинекле шыңырт укса „јеткерлү“ деп айдар. Је, карындаш, бойыннын үч колесолу неме отурала канайда мантадатан эдин, мантат ла.

Је Федька велосипедине де отурбады. Кемелер токтойтон јараттын бийик кырына чыгади, минорсецтер ле каруулчы керептер

турган жер жаар көрүп отурды. Ончозыла мында болуптыр. Ланысла Фальковский жок, онын „малютказы“ туратан жер куру эмтир. Жажыл-көк соок суу, кадап койгон агаштарды табарып, өдө агып турды. Чайкалар чаптык үндериле чыйкылдажып, тууразына келтейин учкылап турды. Федька жараттан жылып түжеле, ээн калган талайды карыкчанду көрүп велосипедин жаныс колдоп јединип алала јанды. Велосипединин педали куруга айланып браатты.

Командирдин кают-компаниязынан Дуся экелген пончиктерди Федька јибеди. Фальковскийди сананып, уйкузы келбей јатты. Је Фальковский талайдын түбинде јадарда, онын алдында суу, үстинде суу, айландыра ончозы суу, онын јанында суунун түбине терен өдөтөн бомбалар түжүп турган болор, ол бомбалар эмди ле онын үстине түшкөдий, эмди ле оны сууга көмө согып ијгөдий, болор деп сананып јадала Федька уйуктай берди. Танары јуукта Федька соокко тоноло, онон ары түжене берди, түжөнип јадала көрзө ол суунун түбинде јаткан, кулактарына суу толып калган, сууны бир кулагына кийдире тынала бир кулагынан чыгара тынып турган эмтир, сууга терен чөнөтөн бомба суунун үстине түжеле, түбине јетире бартылдап чөнүп брааткан, Федькага једип келеле от алыжарга турган деп түженди. Туранын тыштында тондолгон табышты угала бомба јарыла берди деп түженген бойынча, Федька ойгонып келди. Федька тура јүгүрөле көз нөктөн көрзө кемелер туратан жерде пушкадан чыккан ыш чоргып турды, ыштын ортозында кеменин темдектү маанызы көрүндү, онын темдегин көрөлө Фальковскийдин „малютказы“ эмтир деп Федька таныцы. Талайдын јаказында талайдын кејир ошкош чичке кожоого Фальковскийден өскө кижн онойып түргөн кнрп болбос деп јарт билди. Тондолып угулган табыш дезе Фальковский эки катап аткан пушказынын табыжы эмтир, ол ненин учун аткан дезе, кеме јенү алып јанганын темдектегени: фашистердин эки керебин талайдын түбине чөнүргөн болуптыр.

Моряктар кеме токтойтон жер жаар јүгүргиледи. Федька велосипедине отурала ологго једижип, олардын чанчактарына согулып туруп ологро коштоныжарда, Федьканын велосипедин олог кийиннен ары ийде салып ийерде, Федькага мантатарга тамла макалу боло берди. Столовойдо курсак белетеп туратан узун сынду беш-

пек Милехин ден морякты Федька арайла жыга табарбады, ол моряктын ак колпак бөрүги жіткезине кептелип калган, кар ошкош ак передниги алын жанында калбандап турды.

— Бу кандый буру болды, бу күлүктөрдү кичи жеткилдеп болбос туру, — деп арбанып туруп, тыныжы бадышпай жүгүрди.

Узун моряктын жанынан өдө жүгүргөн улус кокырлап кыйгырат:

— Милехин, сенин чочколорунун балдары ыйлажар туру! Уктуң ба? Фальковский эки катап пушкага аткан, онойдордо ого эки чочконун балазын каарар керек.

— Андый! Жан андыйда нени де эдип болбозун! Ээжи андыйда!

Кеменин илмегинин учун кемеден чыгара чачып турар тушта Фальковский чылаганынан улам кызара тижип калган көстөрүн сыксыйта көрүп, жаратка чыгара секирип турар өйдө Федька жедип келген. Жок, Федька наязы жаар жүгүрбеген — талайда моряктардын бастыра ээжилерин ол билетен. Колун көдүрөле фуражказына коштой тудуп алган, суу алдыла жүрөр моряктардын начальнигине, контр-адмиралга жөнүлү божогон операция керегинде жетиру эдип турган Фальковскийди Федька сүгүмчилү аяктап, көзүн оноп айрыбай, жаан кичи чилеп, туура турды.

— Оштүлөрдүн эки транспорттын сууга чөндирдим. Бирүзи, сегиз тоннага жуук, экинчиси дөзө алты тоннага жедер болор. Онын кийининде мени оштүнүн эки миноносецтери истежи арадады. Сууга чөнире таштайтан эки жүс сегизен эки бомба ташталган. Жакылта бүткөн. Улустар ончозы эзен. Кеме эмеш үрелди.

Сууга чөнире таштайтан бомбалар кемеге жуук түжип, оноп ыраак жок касталган оодыктардын коркушту истерин Федька кемеден жаныла көрди. Темир палуба жемдиктелип, сорбуланып, бүктөлип, ойдыйып калган. Кеменин катанчызы каа-жаа жерлерде жігинен сөгүлүп калган.

Уткуулдын официальный жаны божоды.

Керектердин аайын ончозун угала контр-адмирал сүгүмчилү күлүмзиренди, карманынан папирос алала, Фальковскийге берип, нак куучындашкылап турды. Звездин ле Сухарьков Фальковскийди кабыра кучактангылап, тере курточка ажыра жардына тажып, сүгүнгилеп турдылар.

— Бастыра канча торпеда божоттыгар?—деп контр-адмирал сурады.

— Јүкле үч, нөкөр контр-адмирал. Экузин кеменин тумчук жанынан, бирүзин кормовойдон. Кормовойдон божоткон торпеда ла тумчук жанынан божоткон бир торпеда өштүнин кемелерине тийген.

— Менин торпедаларым ба?—деп Фелька улустын колтыгынын алдынан бажын чыгарып келеле сурады.

— Эй! Чике тийген торпедалар экилези „Фэдядан“,—деп каткырып Фальковский айтты.

Эки конгон-кийининде немецтердин самолеттору кемелер ле керептер турган жерге учуп келип, бомба таштагылады. Керептердин үстинде „кату“ деп бичиктү, кечире жолду флагтар көдүрүлүп чыкты. Сиренанын кыска табыжы ачу-корон чөйилди. Мынызы түймеенин сигналы болгон. Ончо улустар бойынын жерлери жаар жүгүрдилер. Каруулчы болуп турган керептерден ле миноносецтерден өрө көрүп адатан пушкаларла аттылар, суунын алдыла жүретен кемелерден пушкаларла аттылар. Керептер ле буксирлер суунын жаказынан өзөги жаар киргилеп, жаан окту пулеметторло база түргөн адар пушкаларла самолетторды аткылап турды. „Громокипящий“ деп миноносец энле жаан окту пушкала адарда, онын табыжы кайа-таштарга ла талайга тын жаныланды. Ол табышка талайдын жаказында туралардын көзнөктөри одылып түшти. „Громокипящий“ экинчи катап адарда немецтердин баштап келген озочыл самоледы ыжын чоргыдып айлана соголо, жайбандай айланыжып талайдын жаказында межеликтин ары жанына антарылып түжүп браадарда, онон болчок ак парашют чыгала агарып жайыла берди, онын кийининде ол кайа-таштын ары жанында көрүнбей калды.

— Ол Тайва-Губада түшти ошкош. Фриц жүре бербезин, онын кийининде оны межеликтерден таап болбозын. Фронтко жетире мында ыраак жок, кол до сунза једер, онон оны бедире,—деп биле кожо кейдеги согушты ајыктап турган Звездин айтты.

— Акыр бистинг Фелька кайда? Фелька кайда деп сурап турым? Фелька Тайва-Губада јилектеп јат ийне...—деп Фальковский кенетийин айтты.

Чындапта Фелька анаар јилектеп жүретен. Ондо јилектер

ума жок көп: кайынгат, боронот ло брусник бүткөн. Федька жилектеп барып келгенде эриндери ногон, тиштери көк, жаны жууктала чернила жалаган ошкош болуп калган тилин биске көргүзөтөн.

— Федька анда деп айдарда, слер оны ондойдыгар ба айла жок по?—деп Фальковский кыйгырды.

Немецкий парашютистти тударга, Федьканы корулап аларга бис межелик өрбө тытпактанып чыктыбыс. Парашютистти салкын учура согуп апарган жерди красноармеецтер курчап алды. Бис бир таштан бир ташка секирип, кичинек көлдөрдү эбире базып, кажыла кокгыйды ажыктап барып жадыбыс. Парашютист те көрүнбейт, Федькадан да суру-чап жок. Фальковский Федьканы божогон болор деп санааркап, фашисттерди кармап-шилтеп барып жагты. Токуналу Звездин Фальковскийди токунадып, токтодып браатты.

Парашютистти бедиреп аэродромдон летчик Свистнев учуп чыккан. Ол межеликтерди үстинен төмөн ажыктап, учуп турала кенеткеле бурулган бойынча эки кайа-таштын ортозында ойдыктын үстиле айланыжып турды. Летчик самолетто отуратан жеринен өндөйип, бажын чыгарып келеле, колын бис жаар жанып, төмөн уулап көргүсти. Бис таштарды ажыра калып, сысканты сууларды ажыра секирип, летчиктин көргүскөн жери жаар жүгүрдибис. Төмөн көрзөбис, чыктып калган женистин үстинде ак таштарла „Федя“ деп бичигенге түнөйлөп, таштарды жергелей салып койгоны көрүнди. Ол бараксан манзыраган бойынча „Я“ букваны тескери тургускан эмтир. Онон көрзөбис Федька энчек таштын алдында жажынып калган отуры. Федька бисти көрөлө, сабарларын оозы жаар уулап тудып, алаканыла оозун жаба тудып бисти унчукпагар деп имдейле, колын уулап биске нени де көргүсти.

Бис једип келзебис, ногон болуп калган эриндери тыркыражып, Федя биске мынайда айтты:

— Ол ондо, ол таштардын ары јанында, онын буды бертинип калган, оны түжире атканын мен көргөм, онын кийининен жүгүреримде мени бойынын „шмайсериле“ адып турган. Онын учун мен мында жажынгам. Адарда коркушгу эмес болор деп туругар ба? Мында энирге јетире јадарга болбос, мен турала јаратка је-

тире жылайын дезем ол мени базала атты. Төгүндөп туру деп бодоп туругар ба? Окторы бу ташка тийерде таш одылып чарчап турган. Онон көрзөм самолет учуп чыгала оны бедиреп турды, мени десе фриц сырагай тургуспас. Анайдарда мен таштан жуу-ла бойымнын колымды салдым. Жыла-жыла ичимнин терези де сойылды, тизем де ойылды. Меге өзире эмес деп туругар ба? Онойып ташты жууп алала, колымды салдым. Лётчик ўстинен төмөн көрөлө менин кол салганымды таныды. Фриц десе жылып барала ондо јада берди.

Красноармеецтер чурап барала жажынып калган немецти чыгара тартып келдилер. Моряктар курчап алганын көрөлө немец „шмайсерин“ таштап ийди.

Бу керек Федьканы база да атту-чуулу кижиге этти.

Поляриянын кыскачак жайы божоды, туман жылыжып келди, күн сооп, кышкыда уйуктайтан жерине жажынар ойи жетти. Бир күн кают-компанияда Федьканын мынан арыгы жүретен-жүрүми керегинде куучын болды.

— Бу учканак сегис жаштан ажа берди, букваларды жанысла торпедага бичиир эмес, оны шкөлго ийер керек, жуу ол жуу ла болбой кайсын, ого десе өзөр керек, үренер керек,—деп Звездин чугулданган айлу айтты.

— Кандый сан башка эрмек болор, мен оны үретпес деп айттым ба? Үредер болзо, үредерле, чынла уулчакка үренер керек, же андыйда болзо оны божодорго карамдула, же меге карамду, өскөлөрине кандый болбогой, билбей турым,—деп Фальковский бачымдап айтты.

— Карамду эмес деп кем де айтпады, мен бойымнын да балдарымды он төрт айдын туркунына көрбөдим, меге база карамду,—деп Звездин жаан тынып айтты,—балдар амыр-энчү жерде үренер учурлу, мен бодозом андый, өскөлөри не деп сананып туру болбогой,—деп эмеш унчукпай отурала Звездин кожуп айтты.

Дуся Федьканын „опекуншазы“ болуп турган учун Дусяла жөптөштилер. Ак-талайдын жакзында городтордын бирүзінде моряктардын балдарынын интернады бар, Федьканы ол интернатка ийер деп жөптөштилер. Федька атанып барар деген эрмекти угар да күүни жок болгон. Же герондын күүнин көргөн бол-

бой, Фальковский оны сөстөп алган эмтир, Федька барар дей жөптөндү.

Жирме алтынчы августта бис Федьканы үлөштүбис. Полярный күс бойынын бир айас күнин Федькага сыйлады. Федька атанган күн кейи ару, сүрекей каан айас күн болды, ыраакта немелер жарт көрүнип турды. Талайдын суузы токыналу, күски ошкош жалтырап жадар болды, кайа-таштар ошкош болуп чагылып турды. Ак чайкалар бистин үстибисле теерип учуп турдылар, военно-морской флоттын көк лө кызыл өндөриле чүмделген флагтарды ла керептердин үстинде Осводтын өлөлөп салган сигналдарын жаан эмес салкын эместен кыймыктадып турды.

Суу алдыла жүрөчү моряктар Федькага канча-жүзүн азык бердилер, кайылта кургаткан сүт, консерва, экче шоколадтар бердилер.

— Эмди кем ле кижини база азык берерге турган болзо, бойи алдынан баржа алзын, катердин үстине базар ачарга мен жөп бербезим,—деп Федьканын „наукага“ баратан катеринин командири айткан.

Эски курточказынын знактарын сөгөлө жаны курточкага шидет берген, ол жаны курточка Федькага кен болгон, онын учун Федька арыктап калган чылап көрүнөт. Ончозы Федькала эзендештилер.

— Же сен жазапла көр, Федор, үренер болзо үренерле керек, сен бистин жаратан ыраап баратан болзон, бойыннын угунды ундуба, сен талайдын жарадында бүткөн, Федор Толбеин.

— Же болор, болор! Атан ла, атан, Федька! Мынайып айрылышканы меге күч, кижини жанысла карыкчанду эдип турар, же барла, бар Федька, мангатла! Ме, база бир экче шоколад,—деп айдала Фальковский Федькага бир жаан экче шоколад берди.

Катердин моторун куруп ийди, катердин алдынан суу көбүктелип чыкты. Катер кыймыктанып көндүгерде, узун сыраанын бажында үч флажоктор көдүрилди, гаваньнан чыгарда „добро“ деп алтын чийүлү флаг бийиктеп көдүрилип чыкты. Ол флаг гаваньнан катерге чыгарга жөп бергени болды. Кичинек буксир катердин чыгар жолында буунтыларды жайлада сүүртек турганын көрзө, атанып жаткан хозяинди үлөжип воротаны ачып турган дворникке түнөй көрүнөт. Буунтыларды жайладала эжик ачыларда жараттын

эрке уулы, талайдын жарадынын калганчы жаңыс уулы Федька Толбеин отурган катер ачык талайдын ортозы жаар уланып көндүктү.

Советский Союзтын Геройлоры, атту-чуулу моряктар: Звездин, Сухарьков ло Фальковский жаратта унчукпай турдылар. Бистин Федьканы ырадып апараткан катерди көрүп, олорло кожо мен база унчукпай узак турдым.

— Же канайып ийер оны, Федька үренер учурлу,—деп Звездин айтты.

— Федька үренер учурлу, бис жуулажар учурлу. Мен эртен бойымнын бир торпедамга,—Федьканын мынан ары жүрер жүрүми учун эмезе Федьканын ады учун деп бичип саларым. Же оны канайып бичизе жарамыкту болор? Чындап „Федька жакшы жүрзин“ деп бичийдим, чын ла онын жүрүми сүреен жакшы болзын,—деп Фальковский айдала бойы сертес эдип, талайдан көзин албай көрүп турды.

Гаваньнын эжигине буксир буунтыны ойто тургусты. Катер ырап көрүнбей калды, „добро“ деп флаг жабызап түшти. Моряктар, жаан эр улустар, бойынын балдарын көрбөгөнүнөн бери удай берген адалар талай жаар узак көрүп турдыбыс.

Суунын алдыла жүретен кемелер турган жерге Советский Союзтын Геройы Свистнев гидросамолетло учуп келген. Качан Федька немецкий парашютистти истежил турала табылбай каларда оны бу ла Свистнев тапкан.

„Каталина“ деп адаган гидросамолет күски сууны жара эшкендеп, канаттарыла жайканып, суунын үстине кайкалайтан сол каналынын ла он канадынын күкпектери талайдын үстине ээчий-деечий түшгилер, моторлорыла база катап тын табыштанып ийеле талайдын жаказы жаар эжинип жылды.

Салкынду күн болгон, талайдын толкузы тын болгон. Эки катер гидросамолетко удур барып, канаттарынан илмектейле, колынан тудала јединген чилеп жаан машинаны талгйдын жаказына чыгара тартып келдилер. Учуп жүретен кеме ошкош гидросамолеттын алдыла эки абраны өткүре тартала, јоон эмиктерди буулайла суудан чыгара тартып келдилер. Самолеттын суузы тамчылап турды. Јажыл-көк самолеттын учындагы эжиги ачыларда, онон јелбер түктү жаан өлүктү эки бут көрүннн келди, Свистнев јер-

ге секирип түшти: „Каталинанын“ келерин сагып, токтоныкпай турган моряктар Свистневты уткуй бардылар, ол самолетто истребительдерге керектү немелер экелетен болгон.

Жарым частын туркунына самолеттын кожын түжүрдилер, ошон пропеллерлер, мотордын керектү немелерин, тегерик плоскостьтор, гляцевитый рульдар, элерондор, база „төмөн“ лө „өрө“ деп, „чеберлеп тутсын“ деп бичип салган кайырчактар түжүрдилер. Онын кийининде самолеттын куйругунын алдында эжиктен кичинек баланын эки буды көрүнип, жерге арайла једип-јетпей калбандап көрүнип келди.

— Калганчы солундарды көрүгөр, азыгы улус ла ол,—деп Свистнев айтты.

Свистнев онойып айдып турганча самолеттын эжигинен кичинек уулчак секирип түшти, сегис јашту кирези, сүүри тумчукту, кабагы килен маңдайлу, јаан бөрүги маңдайына кептелип калган, бойы чичкечек уулчак эмтир.

— Федька! Чын ла Федька! Слерге јарайт па бу?—деп Фальковский кыйгырды.

— Кемди экелгем көрдүгөр бе?—деп, бойынын кичинек пассажиры ойноп улусты соныркадып турганын көрөлө, Свистнев тынзынып айтты.

— Менин көрөр дө күүним јок,— деп арбанып айдала чырайын јамандалтып Звездин туура көрди.

Федька јерден туруп келди, тизезинин тобырагын кактап, минердын, связисттин, артиллеристтин, комендордын, электриктин ле сигнальщиктин знактарын бадышпаганча шидеп салган јенин силкип айтты:

— Эзендер. Бу мен ийнем.

— Је сени көрүп турым,—деп Фальковский айтты.

— Мен кожо барарга суранарымда былар мени экелди,—деп Федька бажын Свистнев јаар эдип айтты.

— Ах, Федя, Федя!—деп Фальковский айдала, колын јанып силкийле туура басты.

— Сен база јакшы кижиде бе! Сен ол көлчүнди бу бого не сүүртеп экелдин, бис уулчакты үредерге ийгенибис, сен десе...

— Кайдан үренетен эди ол, бойын да көрзөн, уулчагаш бошоло шөлтүрөп калган, интернаттан эки катап качкан, талай санаазы-

йа кирип кунуккан. Мен көрзөм уулчак килинчектенип турган болордо, мен ого карузып экелдим, же слер де ол көрмөзөкти санап турган болорыгар деп бодойло экелдим, чын ба?—деп Свистнев айтты.

— Же-же, кайракан, биске килебе. Яныс ол уулчакка да килегенин болор. Сен тон өткүре киленкей боло берген эмтирин!

Звездин Фелька жаар чугулданып көрөлө базадан чыгатын эжик жаар басты. Фелька онойып жолыгарын билбеген болбой— бис жаар көрди. Фальковский Фелька жаар карузып көрөлө, удура базып келеле айтты:

— Сен Федора кайракан! Сен Федор каан! Сени кижини канайдар, кижини нени де аайлабас тун карануй тужуп калгандый, же Дусяга бар, онын кийининде аайлашкыйбыс. Шакпыраар неме жок болордо, ол уй кижини соодоп отураарга чочконун балазын садып алган.

Фелька барган кийининде биске эрикчендү болгон. Жаантайын энирде бистин командир „Фелька эмди науканы канайып ичкериледи туру не, эртен талай жаар барарыбыс, Фелька мында болзо торпедага колын салар эди“ деп куучындап отураган. Же эмди Фельканын кенетийин келгени ончолорынын санаазын кубултты. Фелька үредүни божодоло каникулга келер деп, онын жеңүлү үренигенине мактанар эдибис деп бис иженип турганыбыс, ол дезе тегинеле качып келген.

Эртенгизинде Фелька кемелер турган жерге кирерде часовой оны божотпой, токтотты:

— Сен кайдаар барып жадын? Тур ондо!

— Кайдаар барып жатканымды көрбөй турун ба?—деп Фелька айтты.

— Кайда барып жатканынды көрүп турум, же сенде пропуск бар ба?

— Слер мени билер эмезигер бе, өрөкөн, бу мен ийнем, мени таныбай туругар ба, же өскө кем де эмес—мен бойымла,—деп Фелька айтты.

— Же канайып та таныбай турум, бисте бир Фелька деп уулчак бар болгон, же ол уулчак чомоо, сөскө уккур, талайда ээжилерди күндүлөп жүрөтөн. Ол уулчагашты үредерге ийген, оны мен

билерим де, оны документ жокко до божодорым. Сени качанда көрбөгөм.

Федька күүни жанып, базанын эжигинен туура базала, карыкчанду күүски талайдын жарадыла басып жүрөле ойто ло часовоюго келди.

— Же слер мени божодыгар, мени Фальковский де билер, Звездин де, бастыразы ла билер!

— Сени божотсын деп жакару болбогон.

Федьканын ырызына Фальковский жедип келди.

— Мени слерле кожо барып жаткан деп айдыгар,—деп бойынын сүүген командирина Федька шымыранды.

— Оны божодыгар, ол мениле кожо,—деп Фальковский часовоюго айтты.

Федька Фальковскийле кожо кемелер турган жерге кире басып келди, ончозы озогыла бойы эмтир, красноармеецтер кичинек абрала торпедалар тартып турулар. Федька азыйгы ла темиккен аайынча бир торпедага једе басып келерде, Федьканы торпедага миндиреле тартып турачы краснофлотец Федька жаар кыйгастанып көрөлө кыйгырып ийди:

— Торпедага тийбе, колын тартын!

— Мен жүкле кол саларга турым.

— Сен кол салбазан да керек бүдер, сен озо баштап бичиирге үренип ал, сенин букваларын тентирилип, жыгыларга турган неме ошкош, сенин букваларынды фашисттер шоодоп каткыар. Бу кандый бичик билбес киж, уй деп сости мягкий знакту бичийтен киж эмтир деп айдыжар. Сеге үренер керек, онын кийининде кол салып турарын. Үренбегенче сени бу керекке божотпозын деп приказ болгон. Јуу болуп жат, улус жаан керектер бүдүрип жат, көрбөй турын ба, сен мында чаптык этпе,—деп краснофлотец айтты.

Звездиннин крейсерский кемезинен чыгып келген жоон течпек механик сүркүштелип калган јудурыгын көргүзип, јаратта бастыра улуска угулта кыйгырды:

— Дезертир келген бе, бу күлүкки бого кем божоткон?

Федька нени де эгпей, тужүнеле базада басып жүрди. Оныла кем де эрмектешпеди, торпедага кол сал деп оны кем де айтпа-

ды, интернатта ол канайда жатканын кем де сурабады. Оны кем де керектебеди.

Федька жаныскаан кунугып, карыкталып базып жүрди, улус оныла куучындашпас, жанысла—оноор барба, немеге тийбе!—деп кыйгырыжатан.

Кают-компаниянын көзнөги жаар көрзө, ондо жаантайын Федьканы пончиктерле күндүлөп амтажыткан течпек Милехин ого күүн-күч жок айдат:

— Же, нажы, сен кандый бир жерге барып керектү неме эдер керек, тегинеле бого не калырап базып жүрер, мен сени көрзөм, керегин коомойло, сеге карузып та турзам болужар аргам жок. Бис дезертирлерди азырабайтаныбыс.

„Базала самолеттор учуп келетен болзо, мен коркубазымды көргүзөр эдим, айса-болзо менин ырызым болуп парашютист жерге түжер болор бо, оны мен истеп тапсам мени базала Федька герой деп айдыжар эди“—деп Федька сананып жүрди. Же бүркү күн болгон, суунын үстиндеги көбүгин салкын кодоро согуп турды. Булутту тенериде бир де самолет көрүнбеди. Талайдын жаказы ээн калды: миноносеттер Америкадан клееткен көп пароходторды корулап барган. Федьканы качкын кижиге кирелү болоп, оныла кем де эрмектешпеди, улустар очкозыла бойлорынын ижин бүдүрүп турдылар.

Онон көрзө штабтан Фальковский келип жат. Федька командирге удур жүгүрөтүп айтты:

— Бу улустар кандый да дезертир деп неме тапкан, мени дезертир деп айдыжат.

— Сен дезертир эмей база,—деп Фальковский араай токуналу айтты.

— Канайып дезертир болдым?

— Фронттон ойлоп качкан кижиге дезертир болотон. Бойынын нөкөрлөрүн таштап, женил жер бедиреп, коркуп качып турган кижини дезертир деп айдатан.

— Мен жуудан качып турган эмезим, жууга бойым келдим ийне, мында бомболоп то турза мен коркубай келдим, озор дезе мени дезертир, дезертир деп айдыжат.

— Же көрзөгөр мыны, бу база укаркап туратан эмтир! Сен мында болор учурлу ба эмезе класста ба? Мен сени сурап ту-

рым. Сени Северный флот үренерге ийген, сен дезе үренбей качып турын. Мында фронт по айса фронт эмес пе деп сен меге көп кейлебе. Бис мында фронтто, сен дезе, ондо бойыннын керегинди таштайла качып келдин.

— Меге ондо эрикчендү. Мен слер жок жадып болбозым. Мен энчигип калгам, мен... эх, база эрикчендү ле болды... мен сыранай ла...—деп айдала Федька ыйлай берди.

Федьканын ыйлаганын кем де, качан да көрбөгөн. Эмди дезе Федька өксөп-өксөп ыйлады. Фальковский узак жөткүрди, фуражказын түзедип кийди, Федьканы эбире базып, онын бажын сыймайла бойынын келтейине жаба тартты.

— Кха, гм, гм... Же сыктаарга болор, мени ук. Мында бир де сыктаар неме жок, сеге эрикчендү болзо, меге эрикчендү эмес болор деп турын ба? Уралда менин база сендий ок уулчагым бар... Же кайкамчылу ла неме, же эрикчендү болбой кайсын. Мен талайда жүреримде меге эрикчендү эмес болор деп турын ба? Эрикчендү де болзо мен талайдын жаказы жаар качпагам. Же чөрчөктөбө, же болор деп айттым ийне!

— Мен... мен дезертир эмес... мен санангам... жаныс ла слерге...

— Жарабас, Федя, сеге үренер керек. Же чындап та, мени чугулдандырба... Эх, Федя, Федя!

Звездин једип келди.

— Керек јарт, бис јөптөштибис! Кем Федьканы дезертир деп айткан, онойып айткан кижинин тилин мен үзерим. Федька тегин ле эмеш эриккен, самолетко ол болгообой отурган, Свистнев оны болгообой экелген, эмди де ол болгообой эмеш сыктап ийди.

— Ондый болзо јакшы туры! Ол болгообозынан база кандый бир неме этпезин деп, бис оны бүгүн түнде ойто ийерибис. Чын ба?—деп Звездин айтты.

— Чын,—деп Федька араай айтты.

— Сен мыны база болгообой айдып ийдин бе?

— Јок, айдар күүнним келерде айттым.

— Је карын. Уулчакты болгообозынан экелген деп, керектин аайы база андый-мындый деп директорго письмо чийерибис. Јарады ба, Федор?

— Јарады...

— Је сен, Федя, айуны јиген болзон, ойто кузуп болбозын, —деп Звездин эркеледип айтты.

Тан јарып келерде бис база ла Федьканы үдештибис: бүгүн јаан андый күнди-күрее јокло үдештибис. Гидросамолетко јетире оны катерле апардыбыс. Эмеш кемзинип калган Свистнев Федьканы колынан тудала машинага чыгарып алды. Фальковский ле Звездин бойы-бойлоры јаар көрүшпейле туруп, Федькага билдирбизинен печеньеелер, шоколадтар колына туттурды, кезигин билдирбизинен Федьканын карманына салдылар.

— Болгообозынанла экелгендер, —деп бурулу кижии болуп Фальковский айтты.

— Је мен база болгообой экелтирим, —деп Звездин каткырымзып айтты.

Катер туура эжинип јуре берди. „Каталинанын“ моторы табыштанды, он јанындагы ла сол јанындагы кайкалајтан күкпектериле сууга олуй-солуй тийип, јаан самолет јайканып, күски чилеп килейип калган сууны јара эжип, тенери јаар уланып јымжак көдүрилип чыкты.

Је божогоны ла ол. Онойып Федьканы бис база катап наукага ийдибис, бойлорыбыс сүрекеј эрикчендү базага келдибис.

Бу ла јуукта мен Фальковскийден письмо алгам. Федя керегинде ол мынайда бичиген:

„Бистин Федька керегинде мен сеге сүгүмчилү табыш јетирейин. Бүгүн Свистнев учуп келди, Федьканын письмозын экелди. Ол эмди письмо чийер болуп үренип калган, букваларды көп билетен эмтир. Федька бисти ујатка тўжүрбей сүреен јакшы үренет. Кышкыда каникулга оны биске экелзин деп сурап туры, Кыйыш јок экелерис. Ого ёлка эдерибис. Бүгүн мен походко ба-

рып жадым. Эки торпедага мен мынайда бичидим: орус тилиле — „хорошо“, арифметикала — „отлично“ бу Фельканын темдектери. Мындый темдектерлү жастыра атпазын. Бистин Федька чылап, орус тилиле „отлично“ эдип мен база чырмайарым!

Алексей Андреевич.

Алексей Андреевич азу сагалы атраш, ўни кыркырууш, жарды жалбак, бойынын бүдүми тоомжылу кижиге болбой кайсын деп, Н. суунын жарадында турган черўнин командири бодогон. Алексей Андреевичти командир качан да көрбөгөн, же онын керегинде куучынды күнүнле угуп турган. Боецтер разведкага жүрерде, агаитын аразында ологорго өдүк жок уулчак жолыккан, ол уулчак карманынан жети ак, беш кара таш чыгарган, төрт жерден түүнтүлү кендир ле үч такпай чыгарган. Карманынан чыгарган жөөжөлөри жаар көрүп, суунын ол жанында немецтердин жети миномёттору, өштүнин беш танктары, төрт орудиези, үч пулемеды көрүндү деп уулчак шымыранып айткан. Сен кайдан келдин деп, уулчакты сураарда, оны Алексей Андреевич бойы ийген деп айткан.

Экинчи күнде ле үчинчи күнде разведчиктерге ол база ла келген. Келген ле тоозына карманынан жүзүн-жүүр таштар ла такпайлар чыгарып, кендиригин түүнтизин тоолоп, Алексей Андреевич ийген деп айдатан. Алексей Андреевич ол кем деп канайыпта сураза уулчак сыранай айтпас. „Жуунун ойинде калыраарга жарабас, Алексей Андреевич бойы да ол керегинде нени де айтпазын деп жакарган“ деп уулчак айткан. Командир кажыла күнде сүрекей керектү жетирүлер алып, Алексей Андреевичти суунын ол жанында жаткан азу сагалы атраш, күнүреген үндү, жалтанбас партизан болор деп бодогон. Ненин де учун Алексей Андреевичти ондый кижиге болор деп командир бодогон.

Бир күн энирде, жалбак суудан жылу салкын согуп, суу килен неме чилеп көрүнип турар тушта, командир каруулчыларды шиндеп көрөлө, ажанарга отурган. Часовойго кандый да уулчак келген, командирге келерге суранып туры, деп айдышты. Уулчакты бери божотсын деп командир айтты.

Удаган жок, он үч—он төрт жашту кирези уулчак командирге удур көрүнип келди. Андый да кайкамжылу немеги жок, тыш бүдүминен көрзө тегинле уулчак, эмеш неме аайлабас кижиге келберлеш. Уулчак женил жайканып базарда сүрекей кыскачак штаны өдүк жок будына ары-бери согулып турган. Уулчак командирге өнотийин тегин уулчак болорго тургандый көрүнди. Уулчак командирди көргөн лө бойынча ары-бери жайканатанын токтодоп, сынын түзедип, ичкери төрт алтам тын базала, түс тура берди, пионерский салют береле, чоп-чокум мынайда айтты:

— Слерге куучындап берерге кем жок по, нөкөр командир? Мен Алексей Андреевич...

— Сен бе?!—деп командир бүтпей сурады.

— Э-э, мен. Кечүнин заведующийи.

— Ненин, ненин заведующийи?—деп командир лаптап сурады.

— Кечүниң,—деп чырбагалдын ортозынан тын айдала тогус жашту кирези уулчак көрүнип келди.

— Бу сен мындый кем?—деп командир сурады.

Уулчак чырбагалдын ортозынан чыгып келеле, командир жаар көрүп, бойынын старший нөкөри жаар көрүп айтты:

— Мен жаан жакалга бүдүречи кижиге.

— Жакалта эмес, жакылга деп, сеге жүс катап айдар ба? Жааны куучындажып турарда ортозына киришпе деп слерди канчазын үредер,—деп Алексей Андреевич деп аданып турганы айдала кичинеги жаар кылчайып көрди.

Командир арайла каткырбады, экилезин аяктап көрди. Жаан уулчак ла кичинек уулчак экилези командирге удур тўс турдылар.

— Бу менин болушчым, Валек, мен дезе кечүнин заведующийи,—деп баштапкы уулчак айтты.

— Заведующийи бе? Кечүнин бе?—деп командир кайкады.

— Э-е ондый.

— Слердин ол кечүгер кайда?

— Ондо бир жерде,—деп жаан уулчак айдала, кичинеги жаар көрди. Кичинеги тумчугын тескери тартынды: бойым да билерим, коркуба, айтпазым деп тургандый болды.

— Сен бойун кайдан келген?

— Ол агаштардын ары жанындагы деревнеден.

— Же, сенин фамилиян кем?—деп командир билерге сананды.

— Же фамилиямды мен слердин бойыгарга сонында айдарым. Эмди айтсам, менин билеме жаман болордон магат жок. Немецтер билзе мен учун билемди өштөөр.

— Ненин учун немецтер сени өштөйтөн?

— Ненин учун деп айдадыгар ба?—деп уулчак ачынып айтты.

Валек токтодынып болбой ыйламзырай берди. Жаан уулчак оноор чукулду көрди.

— Ненин учун дезе бе? Кечү учун.

— Менин бажымды айландырып турар ол ондый кандый кечү? Жартын бир де айтпас, кечү ле кечү деп айдар,—деп командир чукулданып айтты.

— Тегин бош турарга кем жок по?—деп уулчак сурады.

— Же бош тур, канайда туратан эдин анайда ла тур, жаныс жартын ла айт: менен сеге не керек?

Уулчактар „бош“ турдылар. Кичинек уулчак буттарын каткымчылу эдил туура кажый базып алды.

— Тегинле кечү, „Фашисттерге межик“ деп сал бар. Оны бойыбыс эткенибис, бис бастыразы сегис кижини, заведующийи мен. Суунын ол жанында немецтер жаткан жерден бис шыркалу үч кижини суунын бу жанына кечирдибис. Ол улустар тўкү ол

турган агаштын ортозында. Олорды ыраак жерге сүүртеерге уур. Олорды деревнеге жетирер керек. Онын учун бис слерге келди-бис, —деп жаан уулчак айтты.

— Слерди немецтер көрбөди бе? Слер бойыгардын жазаган салыгарла олордын тумчугынын алдыла канайып жорыктап турыгар?

— Бис суунын жаралдыла, жаралдыла, ондо тазылду жалык бар, бис ол ажыра барала, ондо суунын бүктелчиги бар, оноң ло ары бис көрүнбей каладыбыс. Олор бисти көрөлө аткылай. берерде бис түргендейле, амадаган жерге једе бергенибис.

— Же, чын айдып турган болзон, жакшы уулчак турын, Андрей Алексеевич, —деп командир айтты.

— Андрей Алексеевич эмес, Алексей Андреевич, —деп уулчак түзедип, араай айдала кемзинип, туура көрди.

Жарым частын бажында Алексей Андреевич ле онын „жакылта бүдүречизи“ Валек командир ле санитарларды суу жаратта терен ойдык эдип, агаштардын жоон тазылдары жапашка түней каталыжып калган жерге, агаш аразындагы жажырып салган шыркалаткандарга экелгиледи.

— Же мында ла, —деп Алексей Андреевич айтты.

Тазылдардын алдынан турала, жарат өрө тытпактанып төрт уулчак чыктылар.

— Смирно! —деп команданы береле, Алексей Андреевич командир жаар көрүп айтты: —пионерлердин кечүзинин командазы ончозы мында. Шыркалу улустар мында. Суднодо каруул тургузылган. Жуучыл заданиени бүдүрерге кечү белен.

— Эзендер, нөкөрлөр! —деп командир эзендешти.

Уулчактар ончозы бир үнле карузын берди. Суунын жарады жаар энчейип калган агаштын ары жанынан бир эмеш оройтып калган „эзендер“ деп табыш угулды. Олор жажырып салган салдын каруулчыгы, деп Алексей Андреевич жартап айтты. Шыркалу улусты санитарлар носилкага салды. Шыркалу улустын экүзинин санаазы чыгып калган, олор эмештенле араай онтоп тургылайт. Үчинчизи жүкле арайдан командирдин карызынан тудуп, эриндерин жүкле арайдан кыймыктадып, нени де айдарга сананып, учбаш эрмектенет:

— Пионерлер де... уулчактар... сүреен жаан быян болзын...

боецтерден... пионерлер... Олүп калар эдибис... Је олор бу...

Санитарлар шыркалу улусты деревне јаар апарды, командир десе уулчактарды ажанарга кычырды. Сүрекейле иштейтен ой једип келди, эмди бир де чөлө јок, деп Алексей Андреевич айткан.

Эртенгизинде Алексей Андреевич командирге чаазын экелди, ондо немецтердин јаткан јерин пландап алган. Суу ол јанына барып јүреле оны бойы јураган эмтир.

— Олордо канча кирези пулеметтор ло орудиелер бар, сен оны ајардын ба?—деп командир сурады.

— Эмди ле ончозын билеригер,—деп айдала Алексей Андреевич сыгырып ийди.

Ол тарыйын јыраалардын ортозынан көзине очка кийген узун сынду уулчак чыкты.

— Бистин салдын счетоводы Колька,—деп Алексей Андреевич айтты.

— Счетовод эмес, булгахтер,—деп очкалу уулчак, бүдүжин кубултпай айтты.

— Булгахтер эмес, бухгалтер деп јүс катап айтпай кайттым!—деп Алексей Андреевич түзедип айтты.

„Бухгалтер“ бастыра пулеметтордын ла орудиелердин тоозын туунтилү кендириле, јууп алган таштарла, база такпайларла темдектеп алган эмтир.

— Броневикиер керегинде кандый? Көрбөдигер бе?

— Оны десе Сережадан сураар керек, мен өнөтийин ле кажыла уулчакта бир эмештен болзын деп туш-башка үлеп бергем, таштар ла такпайларды немецтер көрзө дө билбес. Мындый неме кажыла баланын карманында болуп јат. Кандый бир уулчак туттырзада, өскөлөри бойынын керегин бүдүрүп салар. Эй, Сережка!—деп кыйгырарда, јыраалардын ортозынан тазада кайчылап койгон башту, күнге күйүп калган уулчак чыга базып келди. Ол он кирези таштарла немецтердин броневикиер ле танктардын тоозын темдектеп алган эмтир.

— Слерге мылтыктар керек эмеш пе?—деп Алексей Андреевич кенетийин катуланып сурады.

— Слер јанысла сал эткен эмес, мылтыктар база эткенигер бе?—деп сурайла, командир каткырды.

— Јок, бисте немецтер эткен белем мылтыктар бар. Ноль час

он беш минутта кечүге ийгер, мылтыктар ондо болор. Же жаныс лаптула болзын,—деп Алексей Андреевич күлүмзирү жок айтты.

15 минут бир часка барып жадарда кечүге командир бойы келди. Командир ле кожо бир канча боецтер келди.

Алексей Андреевич немецтердин он сегис мылтыктарын лаптап тоолойло кызыл черүнин командирине берди, бойынын блокнодына бичип алала, „бухгалтерин“ командирден расписка ал деп айтты.

„Кечүнин заведующийи Алексей Андреевичке бу расписканы берип турым, пионерлердин өштүлерден блаап алган он сегис мылтыкты алдым деп, „Фашисттерге межик“ деп салдын бастыра командазына благодарность айдып турум“ деп бичийле командир распискага колын салды.

— Же слер канайып сүмеленип кылындыгар?—деп командир уулчактардан сурады.

— Олор ондо эзирик болгон. Бис жылгаштап барала мылтыктарды сүүртеп келдибис. Үч катап кечии жүргенибис. Бир катап бисти суула арайла агыспалы, бис сууга чөнөлө эжинип жүрүп айрылдыбыс.

— Слер күлүктөр, күлүктөр эмтиригер, слер пушканы да блаап алар эмтиригер.

— Бис пушканы да экелерибис,—деп Алексей Андреевич токуналду айтты.

Суунын ол жанында саста немецтердин пушказы бадалып калган, немецтер оны чыгарып болбогон эмтир. Уулчактар ол жерди темдектеп көрүп алган.

Командир уулчактарга жети солдат кожуп берди. Олор тындаалап, табыш угулбаста, боецтер ле уулчактар салды кезиги колло эшкен, кезиги десе күрекке, жалбак агашла эшкен. „Фашисттерге межик“ деп сал түнде сууны төмөн араай агып браатты.

Командир уйуктап болбой канчала катап ажыктап көрзө неме көрүнбейт.

Тан жарып браадарда, кенеткеле мылтык аткан табыш алыл-колой угулды. Немецтер салды көрөлө аткылаган эмтир. Же олор сондоп калган. Командир көрзө сал суунын бүктөлгенин өдөлө, жаратка чыгып келди, командир удур жүгүрди.

Састан немецтердин чыгарып болбогон пушказын ла пуле медын экелгиледи.

— Сегизен эки миллиметровый пушка, төртөн беш миллиметровый миномет,—деп Алексей Андреевич командирге айтты.

— Сыранай андый эмес, пушка төртөн беш миллиметр, миномет сегизен беш миллиметр,—деп бойынын заведующийинин жастыра айтканын макалузынып бухгалтер-Коля түзеделе, бойынын бичигин мактанып көргүсти.

Алексей Андреевич көркий айдар немези жок, оозын ачала туруп калды.

Командир уулдарды бойынын палатказына жатыргысты. Алексей Андреевич салга каруул тургузарга санаарда, командир каруулга бойынын жуучылын тургусты.

„Фашисттерге межик“ деп агту, пионерлердин мактулу салын бүгүниги түнде чынла часовой каруулдады. Кечүнин заведующийи бойынын жети болушчызыла кожо, шинелдерди жабынала командирдин палатказында жакшынак уйуктагылап жатты.

Эртен тура уулчактарды ойгозоло азырады. Командир Алексей Андреевичке једе базып келеле колын онын ийинине салала айтты:

— Же, Алексей Андреевич, сеге спасибо болзын, сенин кечүүн биске тузалу болды. Сеге нени сыйлап берер?

— Слер канайып туругар, меге не де керек жок.

— Акыр-акыр, мыны менен ал, күндүлү алып жүр, тегин жерге куруга күпүлдестпе, тегин жерге коркутпа. Жуучыл мылтык,—деп айдала командир наганын ушгуйла кечүнин заведующийине берди.

Уулчактар адааркап, көстөри чагыла берди. Алексей Андреевич револьверди эки колло тудала, турган агаш жаар араай уулап шыгады.

Командир араай бөкөйлө мылтыктын шыгаганын түзеде тутты. Бастыразы унчукпадылар. Алексей Андреевич нени де айдарга оозын ачала, тынастаган немец чилеп айдып болбой токтой берди. Ол сананган санаазына жетти! Чынла наган, жуучыл мылтык, уур, бологтон эткен, жети адар мылтык онын колында жатты. Онын бойынын мылтыгы болды.

— Меге оны аларга жарабас, немецтерге туттырзан, тинтизе, разведчиктер эмтир деп таныыр.

— Канайып турын, Лешка, ал,—деп Валек токтодынбай айтты.

— Мен сеге Лешка эмес, деп жүс катап айткам. Мен жаңыс бойым учун жалтанып турган эмес. Мынын керегинде бисти ончобысты да аткылап салардан магаат жок. Бис жажытту кылынар учурлу. Сыранайла тегин балдар болуп жүрер учурлу. Мылтыкту жүрзе разведчиктер эмтир деп билер. Слер тортло ойто алыгар, нөкөр командир,—деп айдала командир жаар көрбөйлө наганды ойто берди.

Ол күн командирдин санаазына кечүнин кичинек заведующийи канчала катап кирди. Уулчактар командирге сүрекей керектү жетирү эткен. Фашистердин эки взводы мотоциклисттерлү, танктарлу батальоны бүгүн оодо согылды. Энирде командир награда беретен боецтердин тоозын тургусты. Н. сууны кечетен кечүнин кичинек заведующийинин, „Фашисттерге межик“ деп салдын командири болуп турган Алексейдин адын командир баштапкы жерге тургусты.

Чуваши-Алтайская Областная
* БИБЛИОТЕКА

79959

БАЖАЛЫКТАР.

	Стр.
От тийгежин јеткерлү кош	3
Феда	28
Алексей Андреевич	48

Ответредактор Н. П. КУЧИЯЕ.
Технический редактор С. А. СУРАЗАКОВ.

АН 45256 сдано в набор 26/1—1949 г. Подписано к печати 28/1—1949 г. ф. 6. 70X85
Объем 3,5 п. а. тираж 200 экз. Заказ № 1266.

г. Горно-Алтайск, типография облисполкома

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

21/10/67

Колич. предыд. выдач _____

Баазы 1 салк. 50 ак.
Цена 1 руб. 50 коп.

Лев Кассиль.
Огнеопасный груз
На латвийском языке